

במחנה: ביטאונה התל-אביבי של ה"הגנה", 1934-1946

מאיר חזן

מבוא

במחנה הוא שבועון צה"ל מ-1948 ועד היום. השנה מציין הביטאון את הופעת החוברת ה-3,000 שלו במתכונתו הנוכחית. הגיליון הראשון יצא לאור בדצמבר 1934. מאז ועד דצמבר 1946 הוא היה עיתונו של סניף ארגון ה"הגנה" בתל-אביב. **במחנה** שהפך לימים לכלי תקשורת צה"לי פופולרי הנפוץ בעשרות אלפי עותקים, נוצר כמכשיר הסברה מחתרתי של הסניף הגדול ב"הגנה".¹

ייחודו של **במחנה** מעיתונים אחרים בני הזמן היה נעוץ בעובדה שהוא לא נועד לקריאה אלא לשמיעה בלבד. העיתון הודפס בעותקים בודדים והוקרא בפני אנשי ה"הגנה" במפגשים דיסקרטיים שהתקיימו לרוב ביום שבת. קריינים בעלי סגולות ראויות – בקיאות בעברית והגיייה נאותה – נבחרו מקרב חברי הארגון לביצוע משימת ההקראה.² הרציול שהכתיב את צביונו של **במחנה** נבע אמנם בראש ובראשונה מן התנאים הקונספירטיביים שבהם הכרח היה לנהל את ענייני ה"הגנה", אך דגם זה של "עיתון בעל פה" או "עיתון חי" היה נהוג בהתיישבות העובדת, וכן במפגשי פועלים במושבה ובעיר. הוא הושתת על הרצון לחסוך בהוצאות ועל השאיפה להפוך את הקראת העיתון למוקד של מפגש תרבותי-חברתי קבוע, שבמרכזו עומדת המגמה להתמקצעות בצירוף לחלוחית של רגש ונחת מבקאות בנעשה. בירור תכני העיתון בחברותא יצר הזדמנות להחלפת דעות, לליבון מועקות ולגיבוש דפוסי חשיבה והתבוננות משותפים על הוויית היום-יום כמו גם על נושאים העומדים ברומו של עולם. הגיליון שוכפל בהקטורף (מכונת שכפול של הימים ההם), בעותקים ספורים, בתחילה אחת לחודש. כל גיליון מנה כעשרה עד עשרים עמודים והוא היה נטול איורים, שהרי לממד החזותי לא נודע בו תפקיד.

גרשון חנוך, איש העלייה השנייה וחבר מפלגת הפועל הצעיר בעברו, אשר רכש את ניסיונו העיתונאי בכתב העת הפועל הצעיר ובהארץ, מונה לתפקיד העורך הראשון של **במחנה**. מרכז המערכת היה שרגא רובינשטיין.³ מאמר הפתיחה של כתב העת קלע במדויק לכתובתן של האשמות שיוטחו ברבות הימים לעברה של ה"הגנה": "הגנה על החיים אינה רשות בלבד, אלא גם חובה אנושית קדושה. ועל כן לא ימצא בר-דעת וישר לב, אשר יעיז להאשים את חברי שורתינו ברוח מיליטריסטית. אין אנו מיליטריסטים. אין כארגונו אוהב שלום. אנו מאורגנים להגנה לשם החיים והשלום".⁴ השאלה אם היה **במחנה** – כלי הביטוי הנפוץ ביותר של ארגון ה"הגנה" בשנות

המאבק להקמת מדינת ישראל – במה לטיפוח המיליטריזם בנוסחו הארצישראלי, במיוחד מימי המרד הערבי ואילך, תעבור כחוט השני בדיון שלפנינו.⁵

במישור המחקרי-אקדמי מעניין לציין כי אחד הביטאונים התל-אביביים הבודדים שהופיע באופן סדיר למדי בשנות השלושים והארבעים, לא נחשב לשיטתם של משרטטי קורות העיר העברית הראשונה ומנתחיה מקור שחיוני להסתייע בו לצורך תיאור נאמן של תולדותיה ושל המתרחש בה.⁶ בהקשר האמור העיר אחד ממשותפי מסיבה שהתקיימה לרגל הופעת הגיליון ה-13 של **במחנה**: "ההיסטוריון לעתיד שיעיין בגיליונות 'במחנה' ימצא בהם ניב חי וביטוי הולם למשאת נפש של דור שלם".⁷ אף אם תחומו המובהק היה התחום הביטחוני, הרי סניף ה"הגנה" בתל-אביב, על פלוגותיו הפזורות בה, שימש מוקד קבוע של פעילות אשר דגשה האזרחיים והחברתיים האפילו במידה ניכרת על ערכה ומשקלה הצבאי. **במחנה** ביטא ושיקף הלכי רוח נפוצים בקרב תושבי תל-אביב על התפתחויות ועל תהליכים מגוונים שאירעו הן במסגרת ההגנה העירונית והן בחיי התושבים.

מאמר זה נודד בין שני הקטבים הללו, תוך התבססות על כלי התקשורת המחתרתי המוביל ביישוב הארצישראלי בתקופה של בנייה האומה והמאבק לכינון מערכותיה הריבוניות. הוא מתרכז באותם היבטים שעניינם מצטייר כרלוונטי לבחינת הממד התקשורתי ולתיאור הוויית החיים התל-אביבית, ואין לו יומרה להקיף את מכלול הנושאים שזכו לביטוי בביטאון. **במחנה** היה בהגדרתו סוג של "עיתונות מגויסת", שנועדה לסייע ביצירת סביבה תומכת בצורכי היישוב ובאינטרסים הביטחוניים שלו. בהיותו פרסום פנימי אשר לא נמכר בקיוסקים ולא היה זמין מבחינת דעת הקהל היישובית, הוא כוון במיוחד "לשכנע את המשוכנעים" בחשיבות קיומה של ה"הגנה" וההירתמות למשימותיה. עם זאת **במחנה** הקרין על נחישות רצונם של נאמני סניף ה"הגנה" בתל-אביב לחוש חלק ממסגרת רחבה ומשמעותית יותר, וגיבה את שאיפתם לטפח תדמית ציבורית חיובית סביב ארגונם.⁸

השיקולים בהוצאתו לאור של **במחנה**

להופעתו של **במחנה** קדמה בסניף ה"הגנה" בתל-אביב הוצאת עשרה עלונים בשם **על המשמר**, שעורכם הראשון היה שמואל דוד יפה.

היה רכישת מיומנות בפירוק ובהרכבת נשק, תוך הקפדה על קיום משמעת, זהירות ודייקנות בהגעה למפגשי האימון הקבועים. מצב זה, יחד עם טרדות העבודה המכבידות של החברים מהשורה, גרמו לאילוצי הפרנסה לא אחת לדחוק הצדה את המחויבות ליטול חלק במלאכת השמירה והאימון בעתות רגיעה, עוררו טרונות ורטינות חוזרות ונשנות כלפי אורחות התנהלותה של ה"הגנה". הקושי להנחיל לאנשי הארגון תחושה כי הם שותפים לפעילות ששעתה צפונה בחיק העתיד העיב על רצונם ועל נכונותם להמתין בסבלנות ובאורך רוח ליום פקודה.¹³

במהנה נועד להיות גם סוג של שתום לוויסות להצצים ומועקות יומיומיות שרווחו בשורות נאמני ה"הגנה" בתל-אביב. בה במידה, במסווה של פתיחות תקשורתית וארגונית, היה הביטאון בידי המפקדה והגורמים האזרחיים המנחים אותה מכשיר המאפשר פיקוח, מעקב ובקרה שוטפים של תנועות בהלכי רוח ובהשקפות הרווחות בקרב חברי הסניף.¹⁴ **במהנה** היה אחד הפתרונות שמצאו מפקדי הסניף כדי לטפח אווירת "יחד" ולהטמיע הרגשה כי הם שותפים במפעל אשר משמעותו הכוללת מבטיחה להיות מלהיבה יותר ממכאובי הרגע והמריבות בזמנים של המתנה ללא נודע. המערכת קראה לחברים מן השורה שוב ושוב להשתתף בעיתון, ולא אחת ניתן בו מבע לדברי ביקורת ופולמוס שלכאורה מקומם לא יכירם בגוף צבאי. גם אם אלה לוו לרוב ב"תשובת המערכת", שסביר כי תוכנה נדון תחילה בדרגי הפיקוד הבכירים בסניף, הקו הפלורליסטי ננקט ביוזמת המערכת הצהירה מפורשות כי "היא מיחסת חשיבות לא רק לבטוי דעות אלא גם לבטוי רגשות חברים והלכי רוח שונים, ואין ספק כי כשם שיש מקום במחננו לדעות ותפיסות שונות, כך יש מקום גם לטון שונה. אלה ואלה דברי אנשים חיים".¹⁵ בכך השתקפו לא רק אופיה המיליציוני של ה"הגנה" והחתימה לכלול בקרבה את מלוא קשת הדעות הרווחות בחברה היישובית, בכפוף להכרה במרות ההנהגה האזרחית הנבחרת, אלא גם קלסטרונה הייחודי של העיר שבתחומה התפרסם **במהנה** – על אנשיה, מזגה, קצבה ואורחות חייה.

במהנה: ימים ראשונים

ככל ביטאון הפוסע את ראשית צעדיו בחיים הציבוריים והתקשורתיים, גם ממערכת **במהנה** לא נחסכו תקלות הנובעות משיקול דעת מוטעה. שגגה מעין זו ניכרה בניסיון המגושם להמריץ גיוס ל"הגנה" תוך בחירה כדגם התנהגות הראוי לחיקוי בצעירי המושבות הגרמניות בארץ ישראל (שרונה, וילהלמה ועוד), ש"קמו בבוקר בהיר אחד והסיעו את עצמם לגרמניה על מנת למלא את חובתם למולדת ולהתגייס לצבא". **במהנה** צוין כי "צבא ההגנה שלנו בנוי רק על התנדבות חפשית, איננו כופים על מישהו להתייצב לשורותינו", אך ייחלו כי "התנדבותם של צעירי המושבות הגרמניות בארץ ישראל ישמש לקח ודוגמא לבחורינו".¹⁶

שגגה מסוג אחר עניינה היה פרסום רשימות שנכללה בהן התייחסות לסוגיות פוליטיות, כגון תכנית החלוקה של ועדת פיל ב-1937. הדבר עורר תרעומת בלתי מבוססת בקרב חברי סניף ה"הגנה", אף אם במוצהר נדפסו הרשימות מטעמים אינפורמטיביים לכאורה והקפידו להימנע מהבעת עמדה. רשימות אלה נתפסו כפוגעות במגמה האחדותית והחפה מתיוג פוליטי בזירה הציבורית, שבה דגלו רשמית הארגון וביטאונו. כל דיון ביחסים בין שני העמים שלא מבעד

עיתון זה, שהופיע בשנים 1926-1928, נחשב לביטאון המחתרתי הראשון ביישוב, אך הוא לא התמסד וימיו היו קצרים.⁹ ההחלטה להתחיל בהוצאה לאור סדירה של **במהנה** כעיתון שיוקדש לחיים הביטחוניים ביישוב ושישרת את הנוטלים חלק בפעילות זו התקבלה בתקופת רגיעה ביחסים עם הערבים ועם השלטונות הבריטיים, ובשעה שהלכה ושככה ההתגוששות הפנימית בין תנועת העבודה לתנועה הרוויזיוניסטית.

עם זאת, נראה כי שיקול הדעת שהנחה את בכירי ה"הגנה" בתל-אביב, בראשותו של מפקד הסניף אלימלך זליקוביץ (אבנר), לגשת להוצאת "עיתון פנימי", כהגדרת המערכת, לא היה מנותק מנסיבות הזמן. הימים היו ימי העלייה החמישית. הגידול הדרמטי והמהיר באוכלוסיית תל-אביב – מכ-46,000 נפש ב-1931 לכ-145,000 נפש ב-1936¹⁰ – בצד ההכרה כי מניעים אידאולוגיים ציוניים מוצהרים לא היו אצל חלק ניכר מהם גורם מכריע לבואם לארץ, חיבו יצירת מכשירים עדכניים שסייעו לשילובם במסגרת ארגון ה"הגנה". הד לכך נשמע בבירור באחד הגיליונות הראשונים של **במהנה**, שבו נכתב: "דור חדש קם בישראל. לאמריקה שניה נהפכה כיום ארץ ישראל ורבו הקופצים 'לעשות חיים בארץ'. אולם לא חברינו צריכים להימנות עם אלה, כי באם ישאו את עיניהם רק לענייניהם הם, תיפרץ החומה, וביום הדין עלולה 'אמריקה' זו להיפך לתל חורבות".¹¹ משמע, הנהנתנות וקלות הדעת הבורגנית שהיו מסממניה החיצוניים של תל-אביב בימים בהם נוצר ביטאון ה"הגנה" בעיר, עלולים היו להקשות על כושר התגוננותה במקרה מבחן ביטחוני. ימי הגאות והשפע שחוללה העלייה החמישית הקרינו על מידת הנכונות לשרת בכוחות המגן, והשפל שאליו נקלע הסניף התל-אביב חייב איתור מקורות חדשים שיעוררו זיק התלהבות ורצון להתמסר למען הכלל, תוך הטמעת תחושת ערך והכרה עצמית בחשיבות שירותם. מה גם ש"מלחמת האחים" ברחוב היהודי טשטשה את אופיה היסודי של ה"הגנה" כמסגרת שאינה מושתתת על מפלגה ועל מעמד מסוימים. לכך נוספה מגמת הארגון מחדש של מרכז ה"הגנה" בראשותו של שאול מאירוב (אביגור), שהניעה יצירת סדרי פעולה ותחומים חדשים בסניפיה המרכזיים. מכלול הנסיבות הללו תבע עיצוב כלים להתמודדות עם מצב סניף ה"הגנה" בתל-אביב, שב**מהנה** נמנה עמם. **במהנה** הוגדר בידי העומדים על ערש לידתו ככמה שתשמש אמצעי לעידוד פעילות תרבותית-חינוכית "ברוח המחנה שלנו" בקרב פלוגות הסניף בתל-אביב.¹² "המחנה שלנו", כלומר ברוחה של תנועת העבודה אמנם, ולבטח לא במקרה, נבחר אחד מנאמני דרכה לשמש כעורך הראשון של הביטאון, אך גם ברוח מגמה עקרונית החוצה תחומי אידאולוגיה וגופים פוליטיים, השואפת ליצירת מערכות מאחדות ומלכדות בחיי הכלל היישובי. הצורך לגבש אורחות מחשבה וזהות משותפים בין הפלוגות השונות היווה תמריץ ליצירת במה קבועה שנועדה להעניק ביטוי למתרחש בסניף ולשמש עבור חבריו מצפן במבוכי המציאות החברתית, הפוליטית והביטחוניית.

נימוקים עקרוניים ובסיסיים אלה עמדו ביסוד ההחלטה על הוצאתו לאור של **במהנה**, ואליהם נלווה גורם נוסף, פרוזאי מעט יותר. הרשימה שחתמה את גיליונו הראשון הוכתרה בכותרת בת מילה אחת: "נמאס...". היא כוונה לשגרת התרגול בפעילות ה"הגנה" במחצית הראשונה של שנות השלושים, שהייתה מייגעת ואפרורית, נטולת עלילות גבורה וחפה מזוהר הקרבה למען העם והמולדת. עיקרה

בפני חברי ה"הגנה" בעיר, הודגשה גישת הארגון בלי כחל וסרק: "יחשל כל אחד את זעמו בנפשו ובנפש הצבור. ומתוך רגשי-נקם אנושי אחראי ירתום עצמו במעשה – ויש אצלנו במה להרתם בארץ ישראל". התביעה ל"הגנה לאומית אחראית" שהובעה בביטאון שבאמצעותו הפיצו מפקדי העיר בנקל את גישתם העקרונית ברגע קריטי לחברים מהשורה,²⁰ תורגמה אחרי יומיים, עם פרוץ המרד הערבי, לצו ההבלגה שנקבע תחילה בתל-אביב כמדיניות היישוב. ההבלגה כמושג המשמש אכן יסוד בפעולת ה"הגנה" בתחום הביטחוני, לא הייתה בבחינת חידוש בארגון, שהרי שורשיה נעוצים עוד בימי השומר. אולם במציאות התל-אביבית נעשה עד אז שימוש בהבלגה כצו חינוכי-משמעותי, הנגזר מאורחות ההתנהלות הנדרשים בתנאים מחתרתיים, ומהצורך בהקפדה על שמירת שקט ועל הימנעות מהתקהלות במהלך השיעורים ובסיומם.²¹

במהנה, שהתפרסם עד אז ברציפות אחת לחודש-חודש וחצי, חדל לצאת לאור בששת החודשים הבאים, עד לסיום הגל הראשון של המרד הערבי. הנימוקים לשביתה מאונס בפרסום הביטאון נעו מתכיפות האירועים ועד לקושי לאסוף את החברים להקראה מסודרת. כאשר חזר הביטאון להופיע בסוף אוקטובר, לא הועלם בו הכשל המבצעי-מודיעיני שכתוצאה ממנו מצב הכוננות אשר הוכרז בסניף ה"הגנה" בעיר ביום שישי ה-17 באפריל, בוטל במוצאי שבת ב-18:00, ואחרי 12 שעות פרצו המאורעות ביפו. גונו בו גם דפוסי התנהגות הרווחים בקרב חברים בסניף. הם סבורים כי יצאו ידי חובתם בביצוע תרגילי סדר עם נשק בעודם מקדישים את מיטב מעייניהם בעת שהותם בעמדות שמירה המצויות לעתים בבתים פרטיים, לחיפוש אחר אוכל, סיגריה ומשחקי קלפים המתגלגלים לקטטות בענייני כספים.²² בד בבד הוענק בגליון, ה-11 במינין, ביטוי מלא וחופשי "יותר מבעיתונות הגלויה" לוויכוח על ההיצמדות לקו ההבלגה, שהסעיר את הרוחות בחוגי ה"הגנה". הדיון שהוצג ב**במהנה** בסוגיה זו היה הביטוי הבהיר והחד ביותר שהובא בפני ציבור רחב באותה עת של ההתחבטויות בנוגע למדיניות השימוש בכוח לנוכח המרד הערבי, ומכאן ערכו הרב בתיאור ההשתלשלות וההתפתחות של מחלוקת מהותית זו בחיי היישוב.²³ לשלל הטיעונים בעד שבירת ההבלגה ונגדה, צירף שמואל דוד יפה, מפקדו הראשון של הארגון בתל-אביב, שיקול פרקטי ולפיו מבחינה טכנית וגאוגרפית "אפשר מהמארב לרצוח עוברי דרך ערבים רק בתל-אביב ובכביש השרון עד רמתיים. בשאר הנקודות בארץ אין מקום מפלט ליהודי ההורג מהמארב, כאשר עליו לעבור בבורחו רק מרכזים ערבים או מרכזים ערבים ברובם". מסקנתו הייתה "שאסור לנו מבחינות שונות להפוך את תל-אביב וסביבתה כמרכז לרציחה מהמארב", ובמקביל אין לדבוק בהבלגה מוחלטת, אלא לנהוג על פי הסיסמה "הפוגע בנו – לא ינקה".²⁴ הדילמה כיצד ליישם מסקנה זו בחיי היום-יום עתידה לחזור ולהעסיק את חוגי ה"הגנה" מספטמבר 1937 ואילך.

בסיכום דיון של מפקדי ה"הגנה" בתל-אביב על התנהלות הסניף בחודשים אפריל-אוקטובר 1936, אמר המפקד אלימלך זליקוביץ' ("זליג" בכינויו המחתרתי), כי אחד מתפקידיו של **במהנה** הוא להקנות לחברי הסניף את הממד האידאולוגי – ואידאולוגיה נתפסה אז כמעט כחזות הכול – בדבר ערכה של ההשתתפות בהגנה לקיום היישוב. הוא קונן בצער כי אישים שאליהם הופנתה פנייה להשתתף בכתיבה בעיתון לא נענו, אך ציין בשמחה ש-95 אחוז מהמתפרסם בו

לעדשה הביטחונית, ושפָּלל אופציה של פשרה וויתור לאומי, חשף עצמו כמעט באורח אוטומטי לפרשנות שהציגה אותו כסטייה החורגת מטיפוח קו מחשבה ופעולה משותף בעניינים קיומיים וכשכירה של "רוח ישראל בארצו", כניסוחו של משה ביילינסון, בכיר עיתונאי דבר דאז. הפתיחות היחסית שהפגינה מערכת **במהנה** באפשרה דיון זה נתקלה בחוסר אהדה בולט, ולאחר מכן לא נעשו עוד ניסיונות בבמה זו לחשוף את חברי הסניף ללבטי המדיניות הצינונית.¹⁷

בתקופה הראשונה לקיומו של **במהנה** נתפסו גירוי הדמיון, העמקת החשיבה והרחבת האופקים לגבי אתגרים טקטיים שנחוץ להשכיל ולהיערך לקראתם, כאמצעי יעיל לשימור הדריכות המבצעית ולניתוח החלופות העומדות לרשות ה"הגנה" במידה שיתחדשו תקריות הדמים עם הערבים. במרוצת השנה שקדמה לפרוץ המרד הערבי הובאה **בבמהנה** סדרת מאמרים שעסקה בנייהול קרבות רחוב. בלשון עניינית ומוחשית שורטטו דרכים אפשריות שבהן עלולים להתחולל מאורעות בסביבת חיים עירונית, להבדיל מזו הכפרית. בהסתמך על ספרות מקצועית צרפתית ופולנית, אשר הותאמה לנסיבות המקומיות, תוארו שיטות להגנת העיר ולהדפית "התנפלות המון פרוע", שהתלהבותו לפגוע ביהודים ניזונה מהסתה "ומוגברת על ידי אינסטינקטים של שוד השוכנים בלב ההמונים". חברי ה"הגנה" הונחו לירות אש חיה לעבר ההמון, באופן סלקטיבי. המנהג להשתמש בכדורים עקרים או לירות את הכדור הראשון באוויר, הובהר, הוא מופרך מיסודו. כתנא דמסייע הובא נפוליאון, שיעץ בזמנו לירות את המטח הראשון ישירות לעבר ההמון: "ההמון חייב להרגיש בסכנה – וזה יעוררו לציית. [...] חוץ מזה טוב להושיב בבתים מעל ההמון קלעים נבחרים, אשר בעזרת רובים עם משקפות יעלה בידם על ידי רירות קולעות לסלק את מנהיגי ההמון".¹⁸

אין להקיש מתורת הלחימה הזאת, שביקשה לשלב בין תאוריה לבין מעשה ושנפרשה בהרחבה באמצעות **במהנה** בפני חברי ה"הגנה" בתל-אביב, כי הסניף העירוני אמנם היה ערוך כהלכה לקדם איום עתידי. נראה שכוחותיו היו מסוגלים בעיקרם לטפל במאורעות קלי ערך, כאותה תקרית שהתחוללה בעת שערבי התהלך לתומו ברחוב בשעת בין הערביים כשהוא נושא על שכמו שק מלא, עורר חשד ונמלט כשנקרא לעצור. תקרית פעוטה מעין זו, הזהיר **במהנה**, עלולה להתפתח לכלל שמועה על תגרה "איומה ונוראה" שפרצה בתל-אביב ולשמש זיק לתבערה שמקורה באי ידיעת השפה והמנהגים של עוברי האורח הערבים הנקלעים לעיר בנסיבות תמימות. הלקח שהופק מהמקרה היה ש"מתוך זה שאנו יושבים לרוב בתל-אביב, אנו שוכחים לפעמים שיש חוץ מאתנו – העם הנבחר – עוד עם אחד בארץ". לחברי ה"הגנה" הומלץ לעבור מפעם לפעם בכפרים הערבים שבסביבות יפו ותל-אביב, להכיר מקרוב את "חיהם, התפתחותם והלך רוחם", בהנחה שבשעת הצורך יביא מידע זה תועלת רבה.¹⁹

במהנה בשנות המרד הערבי

ההתרעה הפרוזהאית האמורה קיבלה משנה דחיפות כעבור כחודשיים, ביום שישי, 17 באפריל 1936. בעמוד שצורף לגיליון ברגע האחרון, הבהיר **במהנה** על רקע "סערת היגון והמרירות" שבה הובל אל קברו ישראל אברהם חזן שנרצח בידי ערבים, כי "נקמתנו רק בבנין וספוקנו רק בחשול מתוך ארגון ואחריות". במאמר שכתבו גרשון חנוך ושבטאי ברנר, ושחתם את הגיליון אשר הוקרא בשבת

קילומטרים אחדים. אף הפעם גויסה מימרה משל נפוליון – "לא בנשק כי במגפיים ינוצח האויב" – כדי לשכנע את החברים כי עליהם לרכוש לעצמם זוג "נעליים שלמות (להבדיל מחצאי נעליים הנהוגות בעיר)" ולהתייצב עמן "לכל פעולות השדה".²⁹

העיסוק בהיבטים אלה בחייה של ה"הגנה" נמשך בממחנה גם כאשר חזרו ועמדו בראש ענייני הביטאון תקריות צבאיות בעקבות חידוש המרד הערבי בספטמבר 1937. ברשימות החברים ניכר כי השיקולים בנוגע למעשי תגובה הלכו ותפסו את מקומו של הדיון בסוגיית ההבלגה. ההסתייגות מנחשול מעשי הנקם על רציחתם של שלושה יהודים, שהתבטא ברצח 11 ערבים, לוותה בהודאה כי "תועבה היא לנו לרצוח איזה פלח מוכר ירקות חף מפשע, אולם לא נוכל להמנע גם מזה". העובדה שאמירה מסוג זה הוקראה בפני חברי ה"הגנה", ושאליה צורפה הקביעה כי "קיבלנו אנחנו וקיבל כל הישוב את המפנה הזה כהכרח שאין להמנע ממנו",³⁰ מעוררת להיות לגבי המדיניות המערכתית של הביטאון. המערכת הודתה לרגל הופעת הגיליון ה-25 של **במחנה**, כי היה זמן שחברי הארגון סברו שדרכם פשוטה בתכלית, אך במציאות התברר כי היא "מלאה בעיות כרימון וספוגה ניגודים וסתירות", ועל כן מחייבת הסברה "לפני כל חלקי המחנה, כי לא כל דבר נקלט בפשטות ולא כל דבר מובן כמו שהוא".³¹ בניסיונה להתמודד עם סבכי ההבלגה בחיי היומיום ועם הרצון לאפשר מבע כן להלכי רוח הרווחים אצל אנשי השורה, התחלפה **במחנה** לעתים גישת ההגנה האקטיבית בגל השני של המרד הערבי, בקריאות למתן הכשר למעשי נקם נגד חפים מפשע. הלגיטימציה להענקת מבע לשלל השקפות הרחיקה פעמים לכת עד כי במבט לאחור עלול המעיין לקבל רושם מוטעה, שה"הגנה" נעדרה יד מדריכה, מכוונת ומרסנת בנדון. אופיינית מבחינה זו הייתה תסמונת "קריצת העין", שבה גונה מעשה שלמה בן-ייסוף ושניים מחבריו באצ"ל, שכשלו בתקיפת נוסעי אוטובוס ערבי בדרכו מצפת לראש פינה באפריל 1938, נאסרו והועמדו לדין. לאחר יציאת ידי חובה בהכרזה כי "אנו בעד משמעת לאומית", עברה הרשימה לעסוק ב"צד הטכני", משמע המקצועי, שהוא ככלות הכול בבחינת עיקר העיקרים עבור אנשי צבא, והסבירה: "יריות שנורו לאויר עושות רושם על האויב, כי בידי בטלן נמצא האקדח וכי ידי יעקב [קרי, היהודים] רועדות כשהן לוחצות על ההדק עד כדי כך שאינן מסוגלות לפגוע ב"מטרה" גדולה [...] והכרה כזו כשתחזור ללב האויב – רב הנוק בה לאין שיעור".³²

אין פלא, אם כן, שבתקריות הדמים בין יהודים לערבים בחודשי הגאות של המרד הערבי ביולי-אוגוסט 1938 (בעקבות תליית בן-ייסוף), סימן יושב ראש הנהלת הסוכנות היהודית, דוד בן-גוריון, את תליאביב ואת הלך הרוחות בה כיעד מרכזי לניגוח. בהרצאה שנשא בפני מפקדים בסניף ה"הגנה" המקומי הוא ליבן בפניהם את עקרונות מדיניות ההבלגה, הרואה את העיקר באי הפסקת העלייה ובחימוש יהודים על ידי הבריטים. אלה הם הגורמים המכריעים לעומת צורכי ביטחון אחרים, ובכללם תגובת נקם אוטומטית בערבים חפים מפשע לאחר כל פיגוע טרור נגד יהודים. מעשי נקמה מטורפים נוסח שלמה בן-ייסוף, הבהיר, רק "יקלקלו לנו. האנגלים לא יעשו שום דבר לטובת מטורפים". להמחשת מופרכות ביצועם של מעשי נקם נעזר בן-גוריון ב"מותג" תליאביבי שכבר אז היה לסמל: "אם ברחוב שיינקין יהרג פקיד ערבי נוסע לעבודתו, האם יגידו הערבים 'תקחו לכם את א'י'?"

חובר בידי חבריו. בהמשך דבריו הדף זליקוביץ את הדעה שנשמעה ולפיה,

אין לנו לשמור על רכוש של יחידים, של גבירים, או על פרסים הנעבדים בעבודה זרה [ערבית]. אנו שומרים על הרכוש של כל ישראל, ולא של היחיד, כי שמירה על הרכוש היא שמירה על הכבוד. השמירה במקרים רבים היא גם על האנשים שאינם עוורים לנו בששת ימי המעשה [רמזו לדתיים]. שמרנו אפילו במקרה שהרכוש לא היה כדאי, כמו על שכונת עזרא, שכולה אינה אלא שלושה צריפים קטנים. פנינו לבעלי רכוש בדרישה שיוציאו את השומרים הערבים ואנו נשמור במקומם. לא לעזוב את הבתים – זהו תפקידנו, וחובתנו להשפיע על תושבי השכונות בקצווי העיר, שלא יעזבו את רכושם הפקר ולהבטיח להם הגנה.²⁵

מתפיסה מקפת זו בדבר אחריותה של ה"הגנה" לכלל היישוב על זרמיו וגווניו, וללא כל קשר למידת הגיבוי שגורם זה או אחר מעניק לפועלה, נגזרו דמותו ומעמדו של הארגון. גילוי מעשי להשקפה הנדונה ניתן בהירתמותם של "בני תליאביב, אשר היו מדברים עליהם כעל פרחי רחוב וקרייריסטים" להפגנת "מופת של התנדבות" בימי המרד ב-1936. כ-420 חברים מהסניף התליאביבי התגייסו לעזרת יישובי הספר המותקפים בגליל והיענותם לתביעות השעה זכתה לדברי שבח וקלס מעל דפי **במחנה**.²⁶ אחד מאותם מתנדבים מגויסים שיצא לשרת במושבה מנחמיה בעמק הירדן הביע במכתב שנדפס **במחנה** את תחושתו של בן העיר הגדולה והמבוססת החש "צמרמורת" עקב המפגש הפתאומי עם התהום המפרידה בין חזית לעורף: "שובע ומבטח מכאן וכמעט רעב ויגיעה מכאן – האין התהום נפערת ללא גישור? ובשעה שיתבעו שילומים – האם לא היא מאוחר מדי?"²⁷ על יסוד שירות ביטחוני מתמשך של כחודש ימים, תופעה בלתי שכיחה בהווה הארצישראלית דאז, אפשר לאתר במכתב זה וברשימות אחרות שפורסמו בסמיכות זמנים **במחנה** את ניצניה של הוויה צבאית קסרקטינית עברית המתגבשת על רקע המתיחות המתמשכת ברחבי הארץ. פירותיה הבאושים של הוויה זו ניכרו בהירות המוגזמת שנמזגה ב"שמחת ההתנדבות וחדוות הנעורים" של המתגייסים, ב"ציד בנות המקום", בעישון סיגריות מופרו, במשחקי קלפים (שהאיסור עליהם כונה "גזירה קשה") ובמגוון סיבות לחיסורים ולאיחורים כמיטב הדמיון הפורה: "השעון; האוטו; חיכה לאחיו, לאשתו, לדודתו, לסבתא; היה מוכרח ללכת לאכול כי לא אכל כל היום והמגישה לא הגישה מהר" ועוד ועוד, ששיאן בנימוק לאי הגעה לפעולה מחוץ לעיר: "מחוסר עבודה אני ולא היה לי כסף להוצאות הנסיעה, לא יכולתי להשיג גם אופניים וברגל התעצלתי ללכת".²⁸

פנים אחרות של אותה הוויה, שיש בהן ללמד עד כמה רחוקה הייתה ה"הגנה" אז מצבאיות, הייתה הדרישה מחברי סניף ה"הגנה" בתליאביב לרכוש לעצמם את התלבושת שעמה הם חייבים להופיע לפעילויות בשטח (חולצה ומכנסי חאקי, החברות רשאיות גם ללבוש חצאית חאקי – מתוצרת הארץ כמובן) והנעליים, שהיו "סיפור" בפני עצמו. בנימת התנצלות הבהיר המאמר שלצד העיון בסוגיות צבאיות נכבדות, כגון מלחמת גזים ולחירת טנקים, חיוני שהחברים יתנו את הדעת גם על זוטות כמו סוליות ועקבים, אם ברצונם למלא את תפקידם כהלכה. הנעליים הקלות והצרות, החביבות על פי רוב בעיר, אבחו המחבר, גורמות לכאבים ופצעים עד זוב דם לאחר הליכה של

לאה גולדברג

י ו ב ל נ ו

ובמה נזר לכן לקבלנו,
ובמה פתבי-נד תזרה שלחנו,
צל פמה רשימות ושירים סתחנו
ובמה העלחנו ולא העלחנו!
אבל, חברים, נזרה סוף-סוף,
כי הנה בקל אלה משהו טוב.

ואם רבים מאז כבר הלכו ואינם,
אם מרצונם ואם לא מרצונם,
ואם דברים רבים נשחנו בינמים
בתחתית-הארץ ומטוס השמים,
הרי זה, בקל זאת, נפלא ונסה
כי היום התאספנו קלנו,
לא לשוחסם של ספל קפה,
כי לשמש קולנו שלנו.
כי למרות הפל ועל אף הפל
עולה מסביבנו זה הקול.

הקול הקורא: צמד של משמר,
הקול המוהיר: עוד לא מאחר,
הקול האומר: עוד דבר לא נגמר;
הפזון, הפזון לקראת המסחר.

לאה גולדברג
במחנה" מס' 50 מיום 5.7.1941

וזעקות הסיננות בקל קצני תבל,
תודה גם בחוץ גם בבית,
ופתאם על ראשו יורד היבל
כמו שלג באמצע הקיץ.

בעולם צעקות, בעולם וללות
ודורכים בעולם על אלפי נבלות,
וקל ארץ הפכה נבלת.
אף הנה נתאספנו היום לבלות –
בקאותם הנמים, קמנהג היובלות
בתקבת ידידים מקבלת.

רבומי, ידידי, גם היום אל נשפת,
כי צנן היבל הוא אינו מגתף,
מי יודע, אם אין זה מועד אחרון,
לעורר בלבות חברים זקרון;
תמשים גליונות של צחון –
אין זה דבר קטן.

רבומי, הן התסלנו בעת אחרת;
חברים, הן צבדנו בעת נסערת;
גליון-גליון, וחוקרת-חוקרת,
צמדנו על המשמרת.

מחוץ לעיר מרבים להצטלם במצבים אסורים ועושים על ידי כך פומבי לפעולות שונות". לכן הודיע במחנה בשם המפקדה שהפילמים יוחרמו ובעלי התמונות ייתבעו לדין. בעיה נוספת נבעה מההיערכות לקליטת חברים חדשים, אשר לוותה בהנחיות לוודא תחילה ש"אין בהם חשש של קומוניזם" וליידע אותם במפורש כי השירות בארגון מחייב "למסור לעבודה זו 3-4 ערבים בשבוע" ובשבת חצי יום עד יום שלם, ו"שצפוי לו מאסר, אינבלידיות או מקרה מות", שיידרש להיכנע למשמעת צבאית חמורה ולמילוי פקודות שבכללן "להישלח מחוץ לעיר בזמן הצורך לזמן ממושך"³⁵.

ב-8 בספטמבר 1938 הותקפו שכונות הפרבר של תל-אביב מכיוונים שונים על ידי הערבים. במחנה שיבח את התנהגות תושבי העיר בקרב שהתחולל בשעות בין הערביים, כאשר "תל-אביב זו העצבנית, המזדעזעת לכל שמועה, על המוניה, המתבלבלים לא פעם לקול שמועה כי מתנפלים עליהם", הגיבה הפעם בלי פניקה יתרה. למרות קולות הירי שנשמעו, הוסיפו החיים ברחובות העיר להתנהל כהרגלם והתקיפה הבליטה את כוחה המאורגן של העיר.³⁶ בכך הסתיים פרק בקורות הסניף התל-אביבי, שביטוי הארגוני התאחר קמעא והתבטא בהקמת חיל השדה (החי"ש) בעיר ב-1940, ועמו יצירת מסגרת חובה קבועה להתגייסות ביחידות מאורגנות ולא כבודדים מחוץ לתחומי העיר.³⁷ השאיפה ל"כוח יהודי" עברי הפכה

עוקצו של נאומו הופנה לעשיית חשבון עם אוכלוסיית תל-אביב ועם התל-אביביות. כנגד הטענה שנוקטים בהבלגה כי זה נוח יותר, התריס שמוטב כי ישאלו את תושבי הספר במקומות כגון טירת צבי, גבעת ברנר (שנחשבה אז לספר) וגבעת עדה, "ואז יתברר שזה לא כל כך נוח. אולי זה יותר נוח לאנשי תל-אביב, שהם חיים את חייהם ומתווכחים רק על ענין ההבלגה". בן-גוריון הטיח בזעם:

אנשי תל-אביב הולכים בערבים לסינמה. קוראים עיתון בבוקר, מתמרמרים ושואלים: איפה הממשלה, הבחורים [קרי, תגובת אנשי ה"הגנה"]? אין להאשים את כולם, אולם תל-אביב לא עשתה את חובתה כלפי הכפר. שם כורעים תחת הנטל. הם אינם פוחדים. [...] תל-אביב צריכה באופן סיסטמתי לשלוח אנשים לחודש, לחודשיים, כמובן צעריך לדאוג שישבו לעבודתם. אני בטוח שהפעשים שנעשו הם פרי אטמוספירה תל-אביבית.³⁸

בעת שפורסמו דברי בן-גוריון יכלה מערכת הביטאון להקדים להם הכרזה גאה כי סניף תל-אביב נתון בתנופת התנדבות לשמירה ביישובים החקלאיים, וחבריו יוצאים "מחומות העיר לרחבי שדות, ממחסה מוצק של חומת בית לחפירה ולגדר תיל"³⁴. יציאתם בבת אחת של מאות חברים אל מרחבי הספר הארצישראלי עוררה בעיות שונות. בעיה אחת הייתה שחל עיכוב בהוצאת העיתון, שכן עורכיו לא היו אנשי ספרא בלבד. קושי אחר נבע מהעובדה ש"המתגייסים

נקודות עיקריות עמדו לנגד עיני המערכת "בכל המצבים והגלגולים" שעברו על הארגון: במה לביטוי עצמי של חברים שרשימותיהם לא יכלו להתפרסם בשום מקום אחר או שמפאת תוכנם החשאי לא יכלו להתפרסם בכלל, והבלטת הדפוס המאחד כממד שחשיבותו היא עליונה, גוברת ומכרעת לעומת כל גורמי הבידול והפילוג בחברה היישובית. התביעה שהועלתה באותה הזדמנות לאסוף את מיטב החומר שהתפרסם בביטאון ולפרסמו כאנתולוגיה לא נענתה. **במחנה** נאלצו להסתפק בשיר מאת לאה גולדברג שהוקדש ליובל הגליונות, ומסתיים כך: "הרי זה, בכל זאת, נפלא ויפה / כי לשמוע קולנו שלנו / כי כולנו, / לא לשוחח על ספל קפה, / כי לשמוע קולנו שלנו. / כי למרות הכל ועל אף הכל / עולה מכתבינו זה הקול. // הקול הקורא: עמוד על משמר, / הקול המזהיר: עוד לא מאוחר, / הקול האומר: עוד דבר לא נגמר; / הכונו, הכונו לקראת המחר".⁴⁴

הכוונות וההתכוונות בימי מלחמת העולם השנייה בסניף תל-אביב התבטאו, בין היתר, במחנות אימונים מרוכזים בני שבוע ימים. החברים נקראו להפקיע את שבוע החופש המוקצה להם בתקופת הקיץ לטובת האימון בשדה, שם התנסו בסוגים שונים של אימוני חיל רגלים. ביטוי חיצוני לתמורה זו בקורות הסניף התל-אביבי של ה"הגנה" היה השינוי שחל בשער הביטאון. מגיליון מספר 38 שיצא לאור ב-13 בינואר 1940, הופיע בשער ציור של שלושה אוהלים, שבסמוך לאחד מהם נעוץ תורן ובראשו מתנוססת הכתובת: **במחנה**. היה זה ביטוי צנוע ומאופק לסדר היום החדש בהוויית הסניף. אחת התהיות שהעלו חברים באותם אימונים הייתה מדוע מוטל עליהם לעסוק באימוני שדה אף שהם מתגוררים באזור עירוני. המענה הכפול שניתן לכך היה שלעולם אין יודעים מראש לאן יזווקו בעת ש"ייקראו אל הנשק", וכן שהקניית יסודות מיומנויות הקרב בשדה מקילה בהמשך על סיגול החבר לתפקד בסוגי קרב אחרים, כגון קרב הרחוב.⁴⁵ התשובות הסתמיות משהו הללו על עניינים שלכאורה הם מובנים מאליהם, מלמדות על אתגר וכשל מתמשכים שבהם התחבטה ה"הגנה" בימים ארוכים החפים מזהרה הקרב ומפאר גבורה מרטיטת לבבות, ואשר התנקזו אל המרָאָה החיצונית שלה, בדמותו של **במחנה**. במכתב של אחד החברים שפורסם בעיצומה של מלחמת העולם השנייה, בעוד ידיעות על קרבות רחבי היקף מציינים את העיתונות היומית, נכתב:

לא פעם בקראי **במחנה** שלנו, אני חושב כי העתון אמנם ערוך ומסודר בטעם, אבל דל הוא מלהביע את מפעל ההגנה העברית במשך 24 שנים, דל מלהביע את תקוות חבריו ואכזבותיהם, את הישגי הארגון וכשלונותיו. **במחנה** משמש כלי מבטא רשמי לסניף תל-אביב ומוקרא בפני אלפי חברים, אך לא הגיע למצב שכל חבר יהיה חרד ליום הקראתו, כי בו ימצא תשובה לספקותיו, עידוד לדרך העמל הקשה והאפורה ללא פרסום של חיי ההגנה. [...] נוהגים להתפעל מכשרונות התעמולה של רוסיה הסובייטית ולהבדיל, של גרמניה הנאצית. אך אין לשכוח ששם זה מפעל עצום, והדברים הכתובים, הנאמרים והמוצגים, חוזרים ונשנים הרבה פעמים, עד שהם חודרים לנשמת השומעים ומביאים גם הגבה – במאמץ, בחינוך, בהקרה וכו'.⁴⁶

מרחק רב הבדיל בין התפעלותו של יוסף חיים ברנר מדברי אליהו גולומב ודב הוז ("כל מילה שלהם – פשטות שבעומק, מפעל ונוי שבמסירות אמת, הרוחניות בעצם תומה כי תאחו ברובה") על ערש לידתה של ה"הגנה" בוועידת אחדות העבודה ביוני 1920,⁴⁷ לבין

לאחת התמות המקובלות בתקופה. היא נישאה ברמה בידי אליהו גולומב, בכיר אנשי ה"הגנה" בתנועת העבודה והמפקד הבלתי מוכתר שלה (שהיה מקובל גם על אנשים מחוץ לתנועת העבודה) וזכתה לגיבוי תקשורתי רציף **במחנה**, ששימש לה סדן ותיבת תהודה כאחד.³⁸ במקביל חודדה גם ההתנגדות לפעולות האצ"ל וההסתייגות מן המתפעלים מהן בלהגם בבתי הקפה, "הפוליטיקאים של שדרות רוטשילד". לעומת "כנופיות" האצ"ל, הכריז **במחנה** כי הוא דובר בשם "צבא הבטחון של הישוב העברי".³⁹ מונח זה חדל בשלהי שנות השלושים להיות מטבע לשון רטורית. גולם בו הניסיון שרכשה ה"הגנה" בשיקול דעת, בהתנדבות ובדם בימי המרד הערבי.

במחנה בימי מלחמת העולם השנייה

הספר הלבן של שר המושבות הבריטי מלקולם מקדונלד שפורסם במאי 1939, סימן את ראשיתה של תקופה חדשה גם מבחינתו של **במחנה**. מכאן ואילך החלה להופיע בו גם כרוניקה פנימית על הציונות והיישוב, שהצנזורה אסרה לפרסמה, וכן גם יותר ויותר מידע על המתרחש בחוגי הקומוניסטים היהודים ועל הנעשה בקרב הערבים – עד שב**מחנה** מצטייר כמקור לא אכזב כלל לכל החפץ לדעת על קורות הגורמים הללו במחצית השנייה של שנות השלושים ועד 1947.⁴⁰

עד מהרה השתלב מידע זה עם חדשות הנוגעות לגיוס חברי ה"הגנה" לצבא הבריטי בעקבות פרוץ מלחמת העולם השנייה. בתחילה התנהל הגיוס בעצלותיים. "חטא כבד נחטא לעברו של הארגון [ה'הגנה']", הודה בכלימה **במחנה**, "אם נכסה על העובדה המחפירה כי הארגון בתל-אביב ובארץ בכללה לא גילה את מידת הנכונות הדרושה ולא נענה כראוי לחובת ההתגייסות". בעמודים שחתמו את גיליון 44 בנובמבר 1940, שבדרך כלל הוקדשו לציון רשימת האנשים שהוצאו מהסניף, שביקשו חופשה ושחודש עמם הקשר, נוספו הפעם שתי רשימות שמיות נוספות: של 84 חברים שהוצאו מסניף ה"הגנה" בעיר בגלל השתמטות מגיוס ושל 177 החברים, ובהם חבר מפקדת הסניף, יצחק בן-אהרן, אשר התגייסו.⁴¹ תל-אביב, ראוי לזכור, מנתה אז כ-170,000 נפש.⁴² בבית הדין של הסניף נשפטו המשתמטים ו-12 מהם מתוארים **במחנה**:

כולם בגיל 21-22. עצם העלומים, רחבי כתף ושופעי כוח. האמנם? כל אלה מסרבים הם? אך משהבטתי בעיניהם – נבוכתי. [...] חיוכים ציניים, מתגרים וחצופים. [...] הוזה הדור הצעיר שגדל ונתחנך כאן? ואנו שיווענו וכמנהנו לו כי ילך בעקבותינו וימלא את שורותינו בשעת הצורך. [...] לו רק השתמטות בלבד, מורך לב, פחד, אימה מפני המוות האפשרי בצבא, מפני עזיבת נוחות העיר, ניתוק הקשרים עם מכרים וחוג המשפחה, לו רק אלה והחרשת! אך, רבוננו של עולם, מבטים אלה חוגגים בחוצפתם חסרת הבושה.⁴³

היכולת להיישיר מבט גם אל רגעי השפל בתולדות הארגון, כמו גם ההתמדה לטפח ברשימות שונות את מורשת ההגנה העברית מימי השומר וטרומפלדור, עבור במאורעות 1921 ו-1929, וכלה בנפילת אלכסנדר זייד ובעמידת רמת הכובש בימי המרד הערבי, היו מהסגולות שקיימו את חיוניותו של **במחנה** והבטיחו את מחויבותה הנמשכת של מפקדת ה"הגנה" בתל-אביב לראות בפרסומו נדבך בלתי נפרד מהוויית חייו של הסניף. לרגל הופעת גיליון החמישים הדגיש אהרן אמיר, עורך **במחנה** בראשית שנות הארבעים, כי שתי

האכזבה מהיכולת לדובב במלל נשגב את מפעלות הארגון בעשור השלישי לקיומו. יותר מכול היה בו להעיד על הציפייה הנכזבת בינתיים לקראת הרגע שבו תגיע גם שעתה של ה"הגנה" להפגין בגלוי את כישוריה בשדה הקרב. מנת חלקה של ה"הגנה" היה לעת עתה להיערך, לתרגל ולחכות לזמן בלתי ידוע בעתיד. **במחנה** לא יכול היה, מטעמי צנזורה וגם בזכות העובדה שתלאות המלחמה פסחו כמעט לחלוטין על אדמת ארץ ישראל, לשמש שופר לחימת מגויסי הארץ בצבא הבריטי. מילים מרהיבות ומרתקות ככל שיהיו על חי הארגון במחנתר ואימוניו בחשאי לא יכלו בזמנים אלה להתחרות עם תיאורי קרבות מאזורי הלחימה שהובאו ברדיו ובעיתונות הגלויה. אולם בניסיון להתמודד, ולו במידת מה, עם מצוקה תודעתית זו הוחל במאסר 1943 להביא **במחנה** ידיעות על המתרחש ב"הגנה", בדגש על דיווחים מפורטים למדי של אימונים והשתלמויות – דיווחים אשר נעלמו מהביטאון מאז מאסר 43 חברי ה"הגנה" בשלהי 1939 – שלוו בתיאורי צבע מחוויית משתתפיהם.⁴⁸

אחת התופעות הבולטות **במחנה** בתקופת מלחמת העולם השנייה הייתה התמורה העמוקה שניכרה בו ביחס למעורבותו של נשים בענייני ביטחון. אם לפני פרוץ המרד הערבי הוגדר בו כי בעת תקרית אלימה תפקידן של הנשים הוא להימצא לצד הילדים ב"מקום בטוח", והוטחה בו ביקורת כלפי מדריכה שבאה לשיעור פירוק נשק כשהמניקור שלה "מסודר להפליא, והיא אינה נוגעת כמעט בכלי [הנשק] מחשש שמא תשבור צפורן חס וחלילה",⁴⁹ הרי שבגישה זו הסתמנה תפנית חדה במחצית הראשונה של שנות הארבעים. היא ניזונה במידה משמעותית מהתגייסותן של נשים יהודיות בארץ לשירות בצבא הבריטי, ובמקביל לה ניכרה הערכה גדלה והולכת כלפי תפקידן של נשים המשרתות בסניף ה"הגנה" בתל-אביב. ברשימה אופיינית שפורסמה **במחנה** ותיארה את השתתפותן של נשים "מכל קצוות העיר" בשבוע אימונים שהתקיים בשטח, נכתב:

החברה תמיד סבלה מנחיתות ביחס ליכולתה. מחנה האימונים נטע בנו את האמונה שגם אנו יכולות לרכוש את המקצועות אשר עד כה רק החבר עסק בהם; נתן לנו את הבטחון העצמי שנוכל בזמן הצורך למלא את התפקידים שטיילו עלינו – לא רק בהגשת עזרה ראשונה וסידור אוכל לחבר, כי אם לעמוד על ידו שכם ע"י שכם בעמדה. אמונתנו היא שלא נכזיב.⁵⁰

בצורה סדירה כמעט את כל גיליונות **במחנה**. אל המטלות של חברי ה"הגנה" נוספה באותה עת, לשיטתו של **במחנה**, המשימה שעל "החבר צריך להשפיע וגם לעצור את יהודי הרחוב מהתהלך בדעות, אשר לרוב ניזונות משמועות שווא ומדברי הבל, שיושבי קרנות מייצרים אותם".⁵² מצוות ההסברה והתעמולה הפכה באחת לסוגיה קיומית, משום שהתקשורת התגלתה לפתע כגורם רב ערך בגיבוש דעת הקהל היישובית ובעיצובה לקראת ההכרעות הפוליטיות והביטחוניות על המשך דרכה של הצינונות.

בתקופה הנדונה קמו ל**במחנה** מתחרים שונים בדמותם של עלונים, כרוזים וחוברות חד פעמיות של האצ"ל (חרות) והלח"י (המעש), וכן של גורמים אחרים בחברה היישובית (חלקם הקשורים גם ל"הגנה"), שהתיימרו לחשוף סודות על הנעשה מאחורי הקלעים ולהאיר את האופק במבוכי שלהי מלחמת העולם השנייה ולנוכח התלקחות המאבק לעצמאות. הם הצטרפו לביטאון הצבאי-מקצועי של ה"הגנה", **מערכות**, שהחל לצאת לאור ב-1939, ובשל אילוצי הבריטים הוגבל לעיסוק בצבאות העולם, לעלון הפלמ"ח, **לאשנב** (ביטאון האקטיביסטים במפא"י) וכן לעיתונות המיועדת למתנדבי הצבא הבריטי והבריגדה. באותו זמן הלכו והתפוגגו לפחות חלק מקורי האלמוניות שאפפו את ה"הגנה", והיא נדחקה אל מרכז של הפרהסיה הצינונית, ככל שהחריף המאבק נגד הבריטים. כניסתה של ה"הגנה" אל "אור הזרקורים", כניסוחו של נתן אלתרמן, לא מצאה

הסמל המובהק לכך שבבוא השעה מילאו גם נשות העיר את תפקידן באמונה ובהקרבה תהיה נפילתה של לוחמת הפלמ"ח התל-אביבית, ברכה פולד, ברחוב מרמורק במהלך "ליל וינגייט", במאסר 1946. חיפושי הנשק ביישובים שערכו הבריטים ב-1943 והכרזת ה"מרד" של האצ"ל נגד בריטניה בפברואר 1944, גרמו לכך שיותר ויותר עמודים **במחנה** יוחזו לכרוניקה שעקבה אחר אירועים אלימים שהתרחשו ברחבי הארץ בכלל. הדגש המקומי של הביטאון התל-אביבי לא אחת היטשטש מכאן ואילך. תקריות שסוקרו בצורה מינימלית, אם בכלל, בעיתונות היומית בשל הצנזורה הבריטית, זכו **במחנה** לתיאור פרטני. כך למשל דווח כי ב-19 ביולי 1944 התנפלו כ-40-50 צעירים יהודים על ערבים שטיילו בחוף הים בתל-אביב. המתנפלים היו בני כל העדות – אשכנזים, ספרדים, תימנים, טרח להדגיש **במחנה** – וזו עדות לכך שההתנפלות הייתה מאורגנת, שהרי נדיר למצאם יחדיו בפעולה בלתי מאורגנת.⁵¹ "נחשול הטרור" ו"מעשי הטרור" שביצעו אנשי האצ"ל העסיק משנת 1944 ואילך

בדצמבר 1945 הופיע גיליון המאה של **במחנה**. במכתב ששלח למערכת הביטאון לכבוד הגיליון החגיגי, ציין זיוראב כי לבד מרציפות ההופעה, הרי שמעלתו העיקרית של **במחנה** היא שהשכיל לחרוג מנקודת הראות הרשמית והממסדית ביחס לאירועים אשר עמדו על הפרק בשנות קיומו ולאפשר זכות הבעה לחברים תוך התחשבות בכללי המשמעת. עניין זה, שהיה כפי הנראה כר פורה למתח מתמשך בין המערכת לבין מפקדת המחוז, לובן שוב ושוב בדיונים שהתקיימו בין שני הגורמים ערב הדפסת כל גיליון. באותן ישיבות נחשפו לפרקים סדרי עדיפויות מנוגדים ומחלוקות בין הדרג התקשורתית-עיתונאי, הנאמן לארגון במקביל לנאמנותו לערכיו המקצועיים, לבין הדרג הפיקודי הבכיר, שחייב היה לשקול סוגיות החורגות מהקשרן התקשורתי גרידא ולתת דין וחשבון לפני הדרגים הצבאיים והאזרחיים-פוליטיים שמעליו. מקצת שבמקצת מכך נרמז בהודאתו של זיוראב (שלבטח שיקפה את המציאות גם בימיו של זליקוביץ), כי הפגישות עם מערכת הביטאון שימשו לו "הזדמנות לבחון את דרכי כמפקד, כחבר וכאדם".⁵⁹

החמרת המציאות הביטחונית בארץ ישראל במהלך שנת 1946, ככל שהתעצמו הפעולות ההתקפיות שבוצעו בחסותה של תנועת המרי העברי ושלא בחסותה, השפיעה גם על **במחנה**. בחודש יוני נעלם מעמדו הראשון האיור של המאה, ובגיליון הבא בישרה המערכת כי עקב צורכי השעה הדוחקים והכורח "לחיות תוך ערות מתמדת וידיעת המצב לכל אורך החזית של מאבקנו", יופיעו מעתה דפי **במחנה** מדי שבוע.⁶⁰ לדבריו של זיוראב, בתקופה זו הודפס **במחנה** במאות עותקים במכונת שכפול והגיע כמעט לכל מחלקה בתל-אביב. יתרונו של הביטאון, מנקודת מבטו, היה שבניגוד לקציני ההסברה ששירתו במטה המחוז, יכול העיתון "להגיע לכל מקום ולכל מועד, והוא נתן הסברים ותשובות בלי שנדרש לענות על שאלות מיד".⁶¹ בפעולות ההתקפיות נכרכה מחלוקת עזה בין גישות שונות לניהול המאבק – בצמידות להתיישבות ולהעפלה או בדגש על פגיעה באינטרסים בריטיים בארץ ישראל. בעיצומו, ייחד **במחנה** את המובחרים והמלוטשים שבפניו מורשת ההתאבקות הקונסטרוקטיבית לצורך קבלת פניהם של הפליטים, העולים החדשים שהגיעו באניות המפעילים, וקליטתם בחיק ה"הגנה".

אתנו תלמדו את דרכי מלחמתנו המורכבת על חרות העם ועל השגת מולדת; את דרכי מלחמתנו שבה שלובים אמת הבנין והתתי-מקלע, הרובה והמחרשה, מכונת היריה והטרקטור; את דרכי מלחמתנו שבה יודעים אנו כי עת לרובה, ועת למחרשה, ועת לרובה ולמחרשה גם יחד. [...] אתנו יחד תלמדו לראות גבעות מולדת לא רק כגורות ליחידות צבאיות ולהקמת עמדות – אלא גם כמקומות שבהם יקמו ישובים עבריים חדשים; לראות את הבנינים במולדת על יפים ועל היעזה והדם שהושקעו בהקמתם, ולא רק כחומר לפיצוץ וריסוק; לראות את הגשר מעל הנהר והואדי לא רק כמקום המיועד להפסקת התנועה, אלא לראותו כמחבר את השרון העברי עם תל-אביב, את השומרון עם השרון, את הכרמל עם השומרון; לראותו כאשר עובר עליו החלב מהמשק העברי, התבואה והירק לעיר העברית.⁶²

אבל תשומת הלב הציבורית לא הייתה נתונה באותם ימים לזיעתם של הרפתנים, אלא לקולות הנפץ, ובתחום זה חזרה כבומרנג לסניף ה"הגנה" בתל-אביב התייחסותו הנרפית למתרחש בקרב חלק נכבד מאוכלוסיית הצעירים התל-אביבית. ההעדפה המתמשכת שניתנה לקליטת צעירים מחוגי הנוער הלומד ושל הנמנים עם חברי תנועות

את **במחנה** נע עמה יד ביד אל מרכז הבמה. ההבדל הבסיסי בין שלל הפרסומים בענייני ביטחון, שחלקם נזכר לעיל ושהציפו את הרחוב היהודי בארץ ישראל באמצע שנות הארבעים, לבין **במחנה** היה שהאחרון נשאר עיתון אשר הדרך היחידה למפגש עם תכניו היא הגעה לכינוס הפלוגתי בסניף ה"הגנה" בתל-אביב והאזנה קשובה להקראתו.⁵⁵

ב-1 באוגוסט 1944, כאשר החליף נחום זיוראב את שמואל ברקאי בפיקוד על ה"הגנה" בתל-אביב,⁵⁴ מנה הסניף כ-3,400 איש. בשנים הבאות נתרופפו תנאי הקבלה לארגון ובאביב 1947 מנה הסניף כ-11,000 חברים, אם כי רק כ-800 מהם היו ברמת איוון דומה לזו של הפלמ"ח.⁵⁵ ברם הפער בין היקף האוכלוסייה בתל-אביב לבין מספר המתנדבים לשורות כוח המגן היישובי המרכזי, נותר משמעותי. בעקבות כינוס של חברי החי"ם (חיל המשמר) בעיר שיתף אחד המשתתפים את עמיתו לסניף בהרהוריו: "ידעתי כי העיר תל-אביב, הגדולה בישוב, צריכה לשמש מילואים לכל הארץ – לנקודות ההתיישבות הקטנות והגדולות. אך מהו האחוז של חברינו בתוכה? [...] החשבנו פעם מה עושים שכנינו הדרים אתנו בבית, או חברינו לדעה? האם ממלאים הם תפקיד ישובי כלשהו?"⁵⁶ שעתם של אותם המונים תל-אביבים, שהיו בלתי מעורבים ובלתי פעילים בחיים הביטחוניים של העיר, להתמודד עם מוראות התקופה הגיעה בשלהי 1945 ולאורך השנתיים הבאות.

במחנה בתקופת המאבק: מול ה"פורשים" ונגד הבריטים

בעקבות הודעת שר החוץ ארנסט בוויין על מדיניות הממשלה הבריטית שנמסרה בפרלמנט ב-13 בנובמבר 1945, ושבה דרש מהיהודים "לא להידחק לראש התור" עם תביעותיהם הפוליטיות, תיאר **במחנה** בהרחבה סדרת התנכלויות של חיילים ושוטרים בריטים כלפי אזרחים ורכוש יהודי ברחבי העיר. הן אירעו כמענה ברוטלי – לעתים בתגובה אגרסיבית מוגזמת ולעתים בניצול הזדמנות לפריקת עול – על הסתערות מחאה של אלפי יהודים על נכסים ממשלתיים בתל-אביב, שכללה התנפלות חסרת רסן על מחסני סחורות של תעשייה קלה, חבלה בסניפי דואר ובתיבות טלפון, ושוד רכוש מחנויות. בהתאם להערכה שהובאה ב**במחנה**, תל-אביב בהתנהלותה האנרכית ובהשלמתה עם מעשי הפקרות הכתימה את אופיו של המאבק שניהלה משלהי 1945 תנועת המרי העברי תוך שיתוף פעולה בין ה"הגנה", האצ"ל והלח"י. בניגוד לעמדה זו, ראש המפקדה הארצית של ה"הגנה", משה סנה, שיבח דווקא בשיבת הנהלת הסוכנות את התנהגותו של האספסוף התל-אביבי והציגו כגילוי אותנטי של זעם ההמונים, אגב מחלוקת חריפה עם גזבר הסוכנות, אליעזר קפלן.⁵⁷ בדיכוי המהומות נהרגו שישה אנשים ועשרות נפצעו. מייג'ור-גנרל אריק בולס, שפיקד על הכוחות הבריטים, הכחיש ידיעה שנמסרה לכאורה בשמו, כאילו להבא ייתן פקודה לחייליו לירות באוויר במקרים מעין אלה. בהודעה רשמית שפרסם הממשל הבריטי נאמר כי "הרעיון שמכוונים את האש מעל ראשי הפורעים הוא מטעה. בשעה שיש הכרח לירות הרי נבחרים ראשי הכנופיות. כל שיטה אחרת עלולה רק לסכן את חייהם של אזרחים חפים מפשע". הלכה זו ממש, כלשונו, לימד **במחנה** עצמו את חברי ה"הגנה" בימים שקטים אחרים, בשנת 1935, כפי שראינו קודם לכן.⁵⁸

לרגל המסבות הפוליטיות והסיבות האישיות שבהן הוא נמצא ברגע זה. צעדו של הרמ"א הוא ביטוי לרחשי לבו של הארגון [ה"הגנה"]; ביטוי להתנגדותו להתנהגות התנועה הציונית והישוב לאחר מעשה השלטון ביום 29.6.1946 [השבת השחורה]. זהו לחץ כבון עשית צעדים לחזור לקו הפעילות.⁶⁶

בדברים הללו העניק **במהנה** גושפנקא לשבירת מרות הגורמים האזרחיים על הגורמים הצבאיים ב"הגנה". בסערת אותה שעה, כאשר שרתוק ומנהיגי היישוב עצורים בלטרון בעוד בן-גוריון שוהה בפרס מחשש שיעצר בידי הבריטים, לא זכתה רשימה זו לתגובה מוסדית מתבקשת. לימים נומקה הדחת מפקד המחוז זיוראב מתפקידו, על פי הכרעת בית הדין של ה"הגנה" ב-7 באפריל 1947, בהנחה שנתן ללא הרשאה מוקדמת מהממונים עליו – להכות את שוטר החרש היהודי מרדכי ברגר. אולם הרמ"א, זאב שפר (פיינשטיין), תלה בעדות מאוחרת את ההדחה בסיבה אחרת: הוצאת כרוז שגינה את חוסר המעשה של ה"הגנה" ותבע פעולות מאבק נגד הבריטים.⁶⁸ ברגר הוכה למוות ב-28 במרס 1947. משפטו של זיוראב התקיים ב-7 באפריל של ה"הגנה", ישראל גלילי, עם בן-גוריון. האחרון פתח זה עתה ב"סמינר" שלו ללימוד מצבה של ה"הגנה". ביומנו רשם בן-גוריון כי גלילי דיווח לו, בין היתר, בנוגע לפעילות ה"הגנה": "בתל-אביב ובחיפה מוציאים עיתונים – קלושים ולא מעניינים, אבל מקריאים זאת". העיתון התל-אביבי הוא כמובן **במהנה**, וה"מחמאה" שחלק לו גלילי העידה על המתח ששרר בינו לבין המפקדה התל-אביבית, שהייתה בה דומיננטיות של החוגים האזרחיים. בסוגריים רשם בן-גוריון ביומנו בצמוד לרישום דברי גלילי: "עלי להשיג זאת", משמע את **במהנה**.⁶⁹ למחרת פגישתם הוגש כתב האשמה נגד זיוראב לבית הדין של ה"הגנה", שגלילי היה אחד משני השופטים בו. על אף הכסות המשפטית-פורמלית, מפקד המחוז הגדול ביותר של ה"הגנה" לבטח לא הודח מתפקידו בלעדי הסכמת בן-גוריון, שבאותה עת היה שקוע כל כולו בענייני ה"הגנה". אמנם אין הוכחה ישירה לכך שבן-גוריון השיג את **במהנה**, קרא את שנכתב בו והחליט לנצל את ההזדמנות שנקרתה עקב הריגת ברגר להדחת זיוראב מתפקידו, מסיבות שחלקן חורגות מדיונו הנוכחי. אבל אם מתבוננים במה שעלה בגורלו של יצחק שדה, ממלא מקום הרמטכ"ל, שאף הוא "חטא" בחטא דומה לזה שפורסם ב**במהנה**, ובן-גוריון מצא בכך קריאה להפרת מרות ההנהגה המדינית שפוסלת אותו מלהתמנות כמפקד חטיבה,⁷⁰ הרי שאפשר להניח במידה מסוימת של סבירות כי כזה היה גם גורלו של זיוראב. הגיליון הנדון של **במהנה**, שמספרו 109, הוא אחד משני הגיליונות היחידים של הביטאון שנחתמו בהנחה הבאה למפקד הזוטר: "בקבלך גיליון של עיתון – חייב אתה להביא אותו בפני פקודיך – לקריאה או להקראה. לאחר הקריאה – השמידהו". פקודה זו, שמולאה באופן חסר והפקודה האחרת – להכות את ברגר, שבוצעה באופן עודף – תרמו אולי את תרומתן (לבטח בצירוף שיקולים נוספים שאינם מעניינים כאן) לכך שהקריירה הצבאית של זיוראב נקבעה לשבט.⁷¹ העובדה שתושבי תל-אביב השכילו לא להתנגד בכוח לחיפושם שנערכו במהלך מבצע "כריש" ומיאנו לשתף פעולה עם הכוחות המחפשים, העלתה על נס ב**במהנה**. בגיליון 109 צוטטה הפקודה המבוזה של לוטננט גנרל איוולין ברקר, מפקד הכוחות הבריטיים

הנוער המאורגנות צעדה בכפיפה אחת עם כישלון מתמשך בהשגת תמיכתם של הנוער העובד ושל נוער עדות המזרח. לצורך התמודדות עם העובדה שהארגון אינו "עממי" דיו, הוקמו פלוגות ה"שחר". מטרתן, לדברי זיוראב, הייתה "להכניס את בני הפרברים לגדנ"ע ולחנך את הפרברים ברוח ה'הגנה' באמצעות ילדיהם, ועל ידי זה לחסל את השפעת הפורשים בשדרות העם הרחבות". כשל זה נחשף לעין כול ב-1946 והוכר בסניף ה"הגנה" העירוני כאחת מנקודות התורפה שלו. זיוראב ציין בהקשר זה: "ראיתי בצער רב את העובדה שרוב בני יחידות חי"ש וחי"מ הנם מעדות המערב ובהשלחם לשכונות לתפקידי שמירה, פעולות וכיוצא בזה – אין להם שם שורשים. ואילו בני העם – ילדי השכונות – מקומם לא הכירם לא בגדנ"ע ולא בחי"ש, כי אם בין המדבקים על הקירות מטעם האצ"ל".⁶³ אולם הדיון שהתנהל מעל דפי **במהנה** בנוגע לדרכים לפתור את דילמת קליטתם בשורות הארגון, רק לימד עד כמה רחב הפער בין הרצון השורר לכאורה ברמה העקרונית לבין הנכונות לסגל דרכי פעולה סבירות לשם כך. ברשימה שהתיימרה לנתח את הסוגיה לעומקה, נקבע שנקודת המוצא לדיון אפקטיבי בנושא צריכה להיות עמידה על ה"מנטליות" שלהם. לחי"ש ואצ"ל מכירים את תכונותיו של נוער הפרברים,

ואינם בושים להשתמש בחוסר בגרותו השכלי למטרותיהם. [...] הם נותנים לנערים אלה את הפתרון הקל בתוספת סממנים חריפים ביותר: חלומות ילדות רצופים מיסטיקה ומתיחות; את ההשלמה המלאה להרגשת היותם "נרדפים"; את המנהיג, שבלעדיו לא יכול אבק אדם זה להתקיים כגוף ואשר ממנו שואבים הם כטחון; את האבנטורה והפרסומת – שטחים אליהם בורחים כל אלה המוכים בריקנות, אפשרות וחוסר חיי יצירה אמיתיים. הם נותנים להם פתח-מוצא להרגשת קיפוחם כיחידים, המשתלב ומשתלב בדמיונם עם הקיפוח האומי. ועל הכל – את הכיסוי בסיסמאות לאומיות על מעשיהם הפלייליים.⁶⁴

דפוס התייחסות מעין זה תרם לקיבוע הזדהותם של בני הנוער הנדונים עם מגמות שאינן עולות בקנה אחד עם ההשקפות הרווחות ב"הגנה", וזאת דווקא בשעה שהעומות עם הבריטים הגיע לשיאו. על רקע "ליל הגשרים", "השבת השחורה", הקפאת פעולות תנועת המרי העברי ופירוקה לנוכח פיצוץ מלון המלך דוד על ידי האצ"ל והתפטרותו של סנה מתפקיד ראש המטה הארצי (הרמ"א) של ה"הגנה", כחודשיים לאחר יציאתו מהארץ בתחילת יולי 1946, השתנו באופן חד הנסיבות שבמסגרתן יצא עד אז לאור **במהנה**. עלון מספר 109 שהופיע ב-28 ביולי, והעלון הבא, שמספרו 110 ואשר פורסם ב-5 באוגוסט – והיה גם העלון הקצר ביותר, שכן הכיל שני עמודים בלבד – היו הגיליונות הדרמטיים והמרתקים ביותר בקורות ביטאונו של סניף ה"הגנה" בתל-אביב.⁶⁵ בתווך ביניהם הוציאו הבריטים לפועל ב-30 ביולי את מבצע "כריש" – מצור ועוצר בני 84 שעות שהוטלו על העיר, ושבהמלכם ביצעו כוחות הביטחון שלהם חיפושים נרחבים מבית לבית בניסיון לאתר בראש ובראשונה את האחראים לפיצוץ מלון המלך דוד. על מנת להעניק יתר תוקף למתפרסם ב**במהנה** בתקופה מתוחה זו הודיעה מפקדת הסניף בעלון 109, כי "המלה הכתובה של העתון הפנימי או הפנייה של המפקד הנמוך אל החבר [...] – הם דבר הארגון לחברים בתקופה הקרובה". להודעה האמורה הוקדמה הקביעה הקטגורית הבאה:

הרמ"א לא התפטר מתפקידו, אלא הפסיק לשמש בו לתקופה מסוימת,

המשכו – עתונה הפנימי של ה'הגנה' ברחבי הארץ. את דבר הארגון לחבריו ישא בכל פינה ופינה, מסביר, מנתח, מבקר, מספר". אליהם נלוותה גם שורת הספד קצרה לביטאון בנוסחו המקורי, שורה שלה ייחלו עורכיו, מחבריו וקוראיו כי תגיע שעתה להיות מודפסת מרגע היווצרותה של במתם: "אכן, השתנו פני המחנה ועמם השתנו פני המחנה"⁷⁸.

סיכום

מהמאמר שלפנינו ניבטת תל-אביב אחרת מזו שהמחקר האקדמי מבכר לא אחת לתעדה ולחשוף ברבים את תווי קלסתרונה. תל-אביב של **במחנה** היא תל-אביב מחויבת ומגויסת. תל-אביב זו ראתה במפעל הציוני ייעוד ודרך חיים, שראוי להקריב עבורם שעות פנאי ולהקהות מתחים רעיוניים, חברתיים ופוליטיים תמורת הזכות לחסות בקורת אחדותה. המליצה הריקה, כמו גם המילה ה"חזקה" והברוטלית, השתרבו אמנם לעתים גם לאכסניית **במחנה**, וכך גם הדין לגבי קלות הדעת והאדישות כלפי המתרחש מחוץ לגבולות העירוניים. אולם **במחנה** היו קשובים לחיוניות ההיחלצות מסד טיפוחה של רוח תל-אביבית המתבצרת בתחומיה ולפגמים הטמונים בהיווצרות דפוסי חיים עירוניים המנותקים מן הנעשה בספר. הכורח לתור אחר דרכים לגלות מעורבות אקטיבית בהוויה היישובית והציונית היה אחד מהאלמנטים שהשתרגו תדיר ברשימות שפורסמו **במחנה**. כתר הלחימה והעמידה בקרב מעולם לא נמנו עם הכתרים שתל-אביב – הסוגדת לתחיית התרבות העברית ולשאון וששון החיים בעיר לאומית מודרנית וליברלית הנתונה בתנופת התפתחות – קשרה לעצמה או שראתה כמגלמי ומסמלי דמותה וקורותיה. תל-אביב ידעה לפרקים תקריות ירי חולפות, מקרי רצח על רקע לאומי, פליטות מדאיבה עקב בריחת יהודי יפו בראשית המרד הערבי, ובימי המאבק נגד הבריטים היא התמודדה אף עם חיפושים מעיקים ומאסרים טורדניים. אבל במבט לאחור נכון יהיה לומר כי סאת הייסורים והסבל הביטחוני שהיו מנת חלקם של יישובים ותושבים יהודים אחרים ברחבי הארץ, נחסכו ממנה במידה רבה בשנים 1934-1946.

כל זאת למעט מקרה אחד: הפצצת מטוסים איטלקיים ב-9 בספטמבר 1940. בהפצצה, שהיא האירוע הביטחוני החמור ביותר שידעה העיר מעודה – ושבאורח תמוה טרם נמצאה דרך ראויה ומכובדת דיה להנציח את זכר אותו יום מר וקורבנותיו – נהרגו 117 יהודים, שבעה ערבים וחייל אוסטרלי, למעלה מ-300 איש נפצעו וכשבעים בניינים וחנויות נפגעו.⁷⁹ **במחנה** הובהר לחברי ה"הגנה" כי במקרה מעין זה תפקידם אינו להושיט יד לפעולות החירום וההצלה, שהן מלאכתו של המשמר האזרחי בעיר, אלא לחוש לפאתי תל-אביב ולעמוד הכן כדי למנוע מערביי יפו והכפרים הסמוכים לנצל את ההזדמנות ולהתנכל ליהודים.⁸⁰ בה בעת פורסם באותו גיליון שירו של נתן אלתרמן, "הגנה פסיבית", שאינו נכלל בכתביו.⁸¹ השיר ניגח את הקביעה לפיה תל-אביב היא "עיר פרוות, שאינה משמשת כל מטרה צבאית, עיר חיי שלום ועבודה", שבה התהדר ראש העירייה ישראל רוקח בעקבות ההפצצה ואשר גובתה בכותרת ראשית **בדבר** למחרת: "תל-אביב עיר הפרוות והפצצה".⁸² בעיני החוגים האקטיביסטיים מבית מדרשה של תנועת העבודה, שעמם הזדהה המשורר, ההכרזה על תל-אביב כ"עיר פרוות" משמעה היה שאין בכוחה להדוף את תוקפיה ושכושר עמידתה בפני אויב מוטל בספק, ומרתיח מכול –

בארץ ישראל, לאנשיו – "להעניש את היהודים באמצעות פגיעה בכיסם" – ועמה שורטטה גם הטקטיקה שנקטו השלטונות בעת החיפושים:

בשכונות העבריות צפופות האוכלוסין, בעיקר דלת העם ונוער עובד – הוכו האנשים מכות רצח ללא רחמים. ובשכונות הצפון היו כנגד זה גילויי "יחס נוח" יותר. יש לזכור היטב – גורל יהודי כרם התימנים אתמול – יכול להיות גורל יהודי שדרות הקרן הקיימת [כיום, שדרות בן-גוריון] מחר. הגורל היהודי אחד הוא. אל נמחל להם את עלבון כרם התימנים ויתר שכונות העוני ואל תהיה אשליה לצפון תל-אביב. התנגדות לחיפושים, כאשר תינתן פקודה, אחת היא לכל תל-אביב.⁷²

החיפושים תוארו **במחנה** כמכוונים ביסודו של דבר "לדכא את רוחו של האדם" היהודי ולהשפילו, ולגרום בדרך זו ל"עלבון לאומי ואנושי צורב".⁷³ המודעות למתרחש בקרב בני עדות המזרח בעיר חודדה בביטאון לא רק מטעמי סולידריות גרידא, אלא כאמור הביאה בחשבון גם את העובדה שבכרם התימנים, בשכונת התקווה ובשכונות אחרות בדרום העיר זכו מבצעי האצ"ל להוקרה רבה. בה בעת הרחיק **במחנה** את עצמו יותר ויותר בשבועות הבאים ממבצעי האצ"ל והלח"י. אלה הוצגו במפורש כפעולות ש"בוצעו מחוץ לכל ידיעה והסכמה של תנועת המרי העברית". אף פעולות השוד וסחיטת הכספים שאירעו תדירות בתל-אביב הוגדרו כמעשי פרובוקציה העלולים להסתיים בכי רע. "פניהם מועדים לשלטון אימים ודם על הישוב", נסחף **במחנה** ברטוריקה השגורה בחלקים מתנועת העבודה. ההכנות לקראת התמודדות נוספת עם כוחות הביטחון הבריטים מחד גיסא, וההתנצחות המרה עם האצ"ל והלח"י על שיטות לחימה ועל יעדי התקיפה שלהם מאידך גיסא, העסיקו את **במחנה** בגיליונותיו האחרונים במסגרתו של סניף ה"הגנה" בתל-אביב.⁷⁴

בינואר 1947 הוחלט להפוך את **במחנה** לעיתונם של כלל חברי ה"הגנה" ברחבי הארץ. הודעה ברוח זו מסר זיוראב לאפרים תלמי, שערך את **במחנה** בשנותיו האחרונות (יחד עם בנימין וסט). 128 גיליונות של הביטאון הופיעו במסגרת סניף תל-אביב של ה"הגנה" לאורך 12 שנה ברציפות. העברת השליטה בעיתון מגורם אחד לאחר ב"הגנה" לא נזכרה בו אף לא ברמז ומבחינה חיצונית עיצובו לא השתנה. לא ידוע מה עמד מאחורי החלטה זו. החל מהגיליון ה-129 ועד לגיליון ה-153 שיצא לאור ב-29 בדצמבר 1947, המשך העיתון להופיע בהקטוגרף אחת לשבועיים במסגרת מחלקת ההסברה של ה"הגנה", שבראשה עמד הסופר אהרן זאב ושהדמות המרכזית בה היה אהוביה מלכין. עריכת העיתון הוטלה על משה שמיר, איש השומר הצעיר וחבר הפלמ"ח, שספרו הוא הלך בשדות עמד להתפרסם.⁷⁵ ערב הופעתו של **במחנה** בגרסתו העדכנית הודיעה מחלקת ההסברה של ה"הגנה" כי מגמתה היא שהדור-שבועון "ישקף נאמנה את חיי היחידות ובעיותיהן, יאיר את מערכות השורה [ה"הגנה"] ופעולותיה ויהפוך במרוצת הזמן לכלי מבטא, מחנך ומדריך לכוחותינו המגויסים".⁷⁶ ב-18 בפברואר 1948 יצא לאור גיליון א' של **במחנה** במתכונת הצה"לית המוכרת כיום – מודפס, מושקע מבחינה גרפית ומלווה בצילומים – עדיין במסגרתה של ה"הגנה", כמובן, ובעריכתו של שמיר. כותרתו הראשית תמצתה את תפקידו של הדור בחדות: "לנצח במלחמה!".⁷⁷ המערכת לא פטרה עצמה מאזכור גלגולי הביטאון: "תחילתו – עתונה של השורה [ה'הגנה'] בתל-אביב. עלון צנום שעושי במכונת הכפלה, מיועד לקריאה בפני החבורות אחת לשבועיים.

- 2 "במחנה", במחנה, גיליון 5, 20.6.1935; בנימין ווסט, "בימים ההם (תולדות העתון במחנתרת)", בתוך: ההגנה בתל-אביב: פרקים לתולדות ההגנה בתל-אביב וסביבתה, תל-אביב תשס"ז (להלן: ההגנה בתל-אביב), עמ' 455.
- 3 אלימלך אבנר, "י"ג שנים", בתוך: ההגנה בתל-אביב, עמ' 100. אבנר מציין במפורש כי חנוך היה העורך הראשון. גורמים אחרים במערכת במחנה שהתייחסו לימים לסוגיה זו נהגו להזכירו כאחד מחברי המערכת בלבד, אך נראה שמפקד ה"הגנה" בתל-אביב ידע היטב את מי מינה לתפקיד ולמי מגיעה זכות הראשונים.
- 4 מרדורר, "הנקודה המלכדת", במחנה, גיליון 1, דצמבר 1934.
- 5 לטענה כי זהו אחד המאפיינים הדומיננטיים של ה"הגנה" משנת 1936 ואילך, ראו אורי בן-אליעזר, דרך הכוונת: היווצרותו של המיליטריזם הישראלי 1936-1956, תל-אביב תשנ"ו.
- 6 ראו, למשל, ענת הלמן, אור וים הקיפוח: תרבות תל-אביבית בתקופת המנדט, חיפה תשס"ח; מעוז עזריהו, תל-אביב העיר האמיתית: מיתוגרפיה היסטורית, קריית שדה-בוקר 2005. להבדיל מכך, בספר תולדות ההגנה, המתמקד מדרך הטבע בסוגיות ביטחוניות, נעשה שימוש ענף במחנה.
- 7 דברי ב"ו (המשתתפים במחנה לא הופיעו בשמותיהם האמיתיים. חלקם חתם בפסבדונים, חלקם בראשי תיבות או בשמם פרטי וחלק מהמאמרים לא היו חתומים כלל), "שיחה על העיתון", 26.2.1937, במחנה, גיליון 14, 15.3.1937.
- 8 ראו בהקשר זה, הלל נוסק ויחיאל לימור, "צבא ותקשורת במאה העשרים ואחת: לקראת דגם חדש של יחסים", בתוך: אודי לבל (עורך), ביטחון ותקשורת: דינמיקה של יחסים, קריית שדה-בוקר תשס"ז (להלן: לבל, ביטחון ותקשורת), עמ' 72-74.
- 9 יהודה סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, תל-אביב תש"ך (להלן: סלוצקי, סת"ה), כרך ב, חלק ראשון, עמ' 279; שבתאי ברנר, "במחנה" (זכרונות), בתוך: ההגנה בתל-אביב (להלן: ברנר, "זכרונות"), עמ' 452, 459-458; חביב כנען, מלחמתה של העיתונות: מאבק העיתונות העברית בארץ ישראל נגד השלטון הבריטי, ירושלים תשכ"ט, עמ' 46-47. לאחר פרישת יפה ערכו את על המשמר גם אורי צבי גרינברג ויהושע השל ייבין, לפני שהחלו להזדהות עם התנועה הרוויזיוניסטית.
- 10 יעקב שביט וגדעון ביגר, ההיסטוריה של תל-אביב: מעיר-מדינה לעיר במדינה (1936-1952), תל-אביב תשס"ז (להלן: שביט וביגר, ההיסטוריה), עמ' 21.
- 11 'על העיקר', במחנה, גיליון 5, 20.6.1935.
- 12 המערכת, "במחנה", גיליון 1, דצמבר 1934; "מדברי חברים: חובת השעה", שם, גיליון 2, 26.1.1935; מדברי המ"ר [המפקד הראשי, זליקוביץ], "שיחה על העתון", 26.2.1937, שם, גיליון 14, 15.3.1937.
- 13 יהודה, "נמאס...", במחנה, גיליון 1, דצמבר 1934; מדברי חברים, "חסורים ואחורים", שם, גיליון 2, 26.1.1935.
- 14 ראו בהקשר זה, אודי לבל, "עימות או תלות הדדית? יחסי ביטחון ותקשורת במלחמה ובשגרה: מסגרת עיונית", בתוך: הנ"ל (עורך), ביטחון ותקשורת, עמ' 26-28.
- 15 "הערות מאת המערכת", במחנה, גיליון 9, 6.3.1936.
- 16 "הנאצים בא"י", במחנה, גיליון 6, 20.7.1935.
- 17 ראו, למשל, "מכתבי חברים", במחנה, גיליון 22, 21.1.1938; "מדברי חברים: לשאלת החלוקה", שם, גיליון 23, 23.2.1938; יוסף גורני, השאלה הערבית והבעיה היהודית, תל-אביב תשמ"ז, עמ' 322. דברי ביילינסון נכתבו בימי הגל הראשון של המרד הערבי.
- 18 "הערות להגנת עיר", במחנה, גיליון 3, 12.3.1935; "פרקים בהנהלת קרבות-רחוב", שם, גיליון 5, 20.6.1935, גיליון 6, 20.7.1935; "היסודות הכלליים של פעולה בעיר", שם, גיליון 9, 6.3.1936.
- 19 "על עניינים קלים", במחנה, גיליון 8, 8.2.1936.
- 20 "עם סגירת הגליון", במחנה, גיליון 10, 17.4.1936 (ההדגשות במקור);

נתן אלתרמן

שאינו עמידה זו פרק של גבורת הפרט והכלל בדרך לריבונות. רוחה של תל-אביב האחרת, זו שבמחנה היה מיוצא חלציה וממבטאיה המובהקים לאורך 12 שנות קיומו, נישאה מפי אלתרמן בתוקף ובגאון:

אם תביט על עירנו, עיר הפְּרוֹזוֹת,
תראה תמונה פְּזוּת.
יהודי אחד מטפס הגנה,
להניח שקים, לפי פְּקוּדַת ה.ג.א.
יהודי שני מטפס לְמִטָּה,
לחפור לוֹ מְקַלֵּט מתחת לפלטה.
ויהודי שוקל ומחפש,
אם לְמַעֵלָה לְטַפֵּס,
או לְמַטָּה לְטַפֵּס.

יש אִמָּנִם שואלים מה עושים בְּזוֹ הַעֵת,
לְהַגִּיחַ הָעִיר הַתְּל־אֲבִיבִית?
אך־כִּי־נִשְׁאֵין עוֹשִׂים שׁוֹם דְּבַר בְּהִקְלָט,
זֶה נִקְרָא הַגָּנָה פְּסִיבִית.

אֶקְטִיבִיּוֹת מֵאֵד הֵן רַק הַהִקְרָזוֹת,
שְׁהָעִיר תְּל־אֲבִיב
היא עִיר פְּרוֹזוֹת.
היא אִינְנָה מְתַעַרְבֶת בְּכָל הַמַּעְרְבֻלֶת,
היא עוֹסֶקֶת בְּמִסְחָר שֶׁל סְדָקִית וּמְפֹלֶת,
בְּקִיצוֹר,
הַגִּידוֹ בְּשֵׁם אֶלְקִים,
אִיזֶה עֶסֶק יֵשׁ לָהּ עִם הָאִיטְלָקִים?

כֶּכָּה, רְבוּתִי, גָּאָה וְתִקְיָה,
הִיְתָה מְחַאֲתֵנוּ עַל הַהֲתַקְפָּה!...
וְאִמָּנִם יִתְכַּן פִּי לֹא עֵינֶךָ הוּא הַדִּבּוּר,
אֲבָל כֶּכָּה לְדַבֵּר, אֲסוּר! אֲסוּר!

אִמָּת וְנִכּוֹן, הָעִיר עִיר פְּרוֹזוֹת,
אך־בִּרְת הָעַם
היא הָעִיר הַזֹּאת!
וְעַם יִשְׂרָאֵל – הֵן כָּל יְלָד יַעֲד –
הוא כּוֹלֵו וְתִמִּיד מְטָרָה צְבָאִית!

נִדַּע וְנֵאמַר בְּמִלִּים בְּרוּרוֹת
הָעִיר עוֹמְדָת בְּאֵשׁ הַחֲפִירוֹת!
וּבְרִית עוֹלָמִים בִּינָה וּבִין בְּנֵיהָ,
וְשִׁנְאָת עוֹלָמִים בִּינָה וּבִין שׁוֹנְאֵיהָ!
וְהָיָה כָּל חַיֵּי הַקְּרִיָּה הָעֵבְרִית,
דְּרוֹכִים לְשִׁנְאָה וְלְבָרִית!⁸³

הערות

1 גיליונות במחנה שעליהן מבוסס מאמר זה נמצאים בארכיון העבודה, מכון לבון. ככל הידוע זהו המקום היחיד שבו אפשר למצוא את כל גיליונות הביטאון.

- ברנר, זכרונות, עמ' 459.
- 21 "הודעות סדר", **במחנה**, גיליון 3, 12.3.1935; מאיר חזן, **מתינות: הגישה המתונה בהפעול הצעיר ובמפא"י, 1945-1905**, תל-אביב תשס"ט, עמ' 245.
- 22 אשר, "תקונים למצב הפנימי", **במחנה**, גיליון 11, 30.10.1936.
- 23 **במחנה**, גיליון 11, 30.10.1936; יעקב שביט, **הבלגה או תגובה**, רמת גן תשמ"ג, עמ' 79-85; אניטה שפירא, **חרב היונה: הציונות והכוח 1881-1948**, תל-אביב תשנ"ב (להלן: שפירא, **חרב היונה**), עמ' 319-329.
- 24 שד"י [שמואל דוד יפה], "למשמר הכון!", **במחנה**, גיליון 13, 22.1.1937.
- 25 "דיון לסיכום חודשי המאורעות, 16.10.1936-23.10.1936", **במחנה**, גיליון 12, 26.12.1936.
- 26 "דברים במסיבת נוטרי הגליל", **במחנה**, גיליון 13, 22.1.1937. משהו מזרותם ומזרותם של חיי הכפר עבור בני העיר הפוקדים אותה לראשונה נשתמר בפואמה היתולית שפורסמה בימי המרד הערבי **במחנה**, ושנפתחה במפקד שבו הוסבר למתנדבי ה"הגנה" לאן הם יוצאים: "אחר הסבירו לנו מה זה כפר / אמרו כי הביצים / שם צומחות על העצים; כי התרנגולים / מטילים חצילים, / כי הפר / מתגורר בלול, / וברפת שוכן החתול, / כי הברז שופע חלב, / והברווז מהלך על זנב – / ואנחנו נשב בין השיחים / ונשמור על האבטחים". משה, "אנו בחזית (פואימה הומוריסטית)", **במחנה**, גיליון 20.8.1938, 28-27.
- 27 "מכתב חבר מהגליל", מנחמיה, אפריל 1937, **במחנה**, גיליון 16, 29.5.1937.
- 28 ראו, למשל, שם; יהודה, "על מלחמה נושנה", **במחנה**, גיליון 17, 7.7.1937; "אני מערער (על גזרה קשה אחת)", שם.
- 29 "הודעות סדר שונות", **במחנה**, גיליון 21, 10.12.1937; ז"ר, "תפקידה של הנעל", שם, גיליון 22, 21.1.1938.
- 30 יבן, "על הקו", **במחנה**, גיליון 19, 24.9.1937.
- 31 "גיליון ה-25", **במחנה**, גיליון 25, 6.5.1938.
- 32 בן-צוריה [שבתאי ברנר], "שלושה שנאסרו...", **במחנה**, גיליון 25, 6.5.1938. אין פירוש הדבר שברנר ראה בדבריו על ערך המשמעת הלאומית יציאת ידי חובה, אלא שעל מנת להשיג את הקשב הרצוי מאנשי הארגון, צריך היה באותה עת לעשות "ויתורים" מסוג זה לטובת אחדות השורות. הדבר שיקף עד כמה התפלגו הדעות באותה עת על מדיניות התגובה.
- 33 דב"ג [דוד בן-גוריון], "טרור, הגבה או נקם (מתוך הרצאה למפקדים)", **במחנה**, גיליון 27-28, 20.8.1938.
- 34 מערכת **במחנה**, "מאת המערכת", **במחנה**, גיליון 27-28, 20.8.1938.
- 35 "הודעה מאת שרות הקבלה", **במחנה**, גיליון 26, 11.6.1938; "הודעות סדר שונות", שם, גיליון 27-28, 20.8.1938; "ושוב איחר הגליון", שם, גיליון 29, 22.10.1938.
- 36 שם.
- 37 סלוצקי, **סת"ה**, כרך ג, חלק ראשון, עמ' 312.
- 38 ראו בהקשר זה, שפירא, **חרב היונה**, עמ' 349.
- 39 "לקראת החי"ש", **במחנה**, גיליון 35, 8.7.1939; "למאזינים לשדורים...", שם.
- 40 "כרוניקה פנימית", **במחנה**, גיליון 37, 9.12.1939. ראו גם, למשל, "החתירה הקומוניסטית", שם, גיליון 44, 2.11.1940; "מהמתרחש בארץ", שם, גיליון 49, 3.5.1941. חומר זה התבסס לבטח על שירות הידיעות של ה"הגנה" ועל אגף המזרח התיכון במחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, וכן על ידיעות שכתב עבור **במחנה** עורך המדור הערבי של **דבר**, מיכאל אסף.
- 41 "עם הגיוסים הראשונים", **במחנה**, גיליון 44, 2.11.1940; "הודעות סדר ושונות", שם.
- 42 שביט וביגר, **ההיסטוריה**, עמ' 22.
- 43 א"ת, "בבית הדין: רשמם", **במחנה**, גיליון 45, 4.1.1941.
- 44 א' [אהרן אמיר], "50 גליונות 'במחנה'", **במחנה**, גיליון 50, 5.7.1941; א"ת
- [אפרים תלמי], "ליובל 'במחנה'", שם; לאה [גולדברג], "יובלנו", שם.
- 45 "על מפעל המחנות", **במחנה**, גיליון 65, 6.11.1942; "על מפעל המחנות", שם, גיליון 67, 1.1.1943.
- 46 "מכתבי חברים: על העתון 'במחנה'", **במחנה**, גיליון 67, 1.1.1943.
- 47 יוסף חיים ברנר, "ציונים", מתוך העזבונו, **כתבים**, תל-אביב תשמ"ה, כרך ד, עמ' 1785.
- 48 **במחנה**, גיליון 69, 5.3.1943.
- 49 "הערות להגנת עיר", **במחנה**, גיליון 3, 12.3.1935; "דברי ביקורת", שם, גיליון 8, 8.2.1936.
- 50 זהבה, "החברה במחנה", **במחנה**, גיליון 64, 9.10.1942. על שירותן של נשים בסניף ה"הגנה" בתל-אביב ראו חיה עירוני-אברהמי, **אלמוניות בחאקי: סיפורן של חברות ה"הגנה" בתל-אביב**, תל-אביב 1989.
- 51 "ידיעות שונות", **במחנה**, גיליון 84, 4.8.1944.
- 52 ראו, למשל, "למי הם עמלים?", **במחנה**, גיליון 86, 14.10.1944; "ציווי שעה", שם, גיליון 87, 8.11.1944.
- 53 צ', "במחנה בן 85", **במחנה**, גיליון 85, 1.9.1944; נתן [אלתרמן], "באור הזרקורים", שם, גיליון 100, 5.12.1945. מאמרו של אלתרמן, ללא חתימה, הועתק **במחנה** לעילון הפלמ"ח, גיליון 37, דצמבר 1945.
- 54 זליקוביץ מונה ב-1941 למפקד גליל הדרום, שכלל בתוכו גם את אזור תל-אביב. למפקד העיר מונה שמואל ברקאי, אשר שירת בתפקידו בהתנדבות, במקביל לעבודתו כפקיד בכיר בבנק הפועלים, עד סוף יולי 1944. ראו, "המשבר בסניף ה'הגנה' בתל-אביב (שיחת חברים)", 4.1.1962, רשם: יהודה סלוצקי, ארכיון תולדות ההגנה (להלן: את"ה), 55/29; עדות נחום זיראב, 12.12.1950, מראיינת: חיה עירוני, שם, 80/1048; סלוצקי, **סת"ה**, כרך ג, חלק ראשון, עמ' 325-326.
- 55 יומן דוד בן-גוריון, 2.4.1947, ארכיון בן-גוריון (להלן: אב"ג); סלוצקי, **סת"ה**, כרך ג, חלק שני, עמ' 1283. לחילופי המפקדים בסניף תל-אביב, ראו אלי שאלתיאל, **תמיד במרי: משה סנה, ביוגרפיה, 1909-1948**, תל-אביב תש"ס (להלן: שאלתיאל, **תמיד במרי**), עמ' 148; עדות שמואל ברקאי, 2.11.1969, מראיינת: יהודה סלוצקי, את"ה, 11.31.
- 56 ע', "הרהורים בכינוס אחד", **במחנה**, גיליון 89, 19.1.1945.
- 57 "ידיעות מימי המאורעות בתל-אביב", **במחנה**, גיליון 99, 21.11.1945; חבר, "בעקבות המאורעות בתל-אביב", שם; פרוטוקול הנהלת הסוכנות, 18.11.1945, הארכיון הציוני המרכזי; סלוצקי, **סת"ה**, כרך ג, חלק שני, עמ' 810-811, 860-861. על סניף ה"הגנה" בתל-אביב בתקופת המאבק ראו, שם, עמ' 1276-1284.
- 58 "כשיש הכרח לירות – אין יורים מעל לראשי הפורעים", **הארץ**, 21.11.1945; "פרקים בהנהלת קרבות-רחוב", **במחנה**, גיליון 6, 20.7.1935.
- 59 מפקד המחוז, "מכתב אל מערכת **במחנה**", חנוכה תש"ו, **במחנה**, גיליון 100, 5.12.1945.
- 60 האירור נדפס בפעם האחרונה בגיליון 106, שהופיע ב-1946. "ציונים", **במחנה**, גיליון 108, 22.7.1946.
- 61 נחום זיראב, "לקראת ארגון עממי", בתוך: **ההגנה בתל-אביב**, עמ' 150.
- 62 נ', "דבר לחברים העולים החדשים", **במחנה**, גיליון 105, 8.5.1946. ייתכן שהדברים נכתבו בידי אלתרמן, אך זו השערה בלבד.
- 63 עדות נחום זיראב, 12.12.1950, 29.12.1950, מראיינת: חיה עירוני, את"ה, 80/1048.
- 64 צ', "לבעיות הנוער", **במחנה**, גיליון 106, 8.6.1946. ראו גם צבי, "לבעיות הנוער בארגון", **במחנה**, גיליון 103, 8.3.1946; קצנ"ע [קצין נוער עירוני], "על בעיות הנוער בארגון", שם, גיליון 105, 8.5.1946.
- 65 גם גיליון 111 של **במחנה** שהופיע ב-11.8.1946 מנה שני עמודים.
- 66 "לידיעת החברים", **במחנה**, גיליון 109, 28.7.1946. ההדגשה שלי. להסתלקות סנה לפרים ופרישתו מתפקיד הרמ"א, ראו שאלתיאל, **תמיד במרי**, עמ' 271-310; שבתאי, **תרגיל חידה (חמיקתו, בריחתו או הזמנתו של ד"ר**

- שני, עמ' 1269; ראיון עם אהוביה מלכין, 11.7.1989, מראיינת: צפרירה דין, ארכיון יד טבנקין, 12-3/67/2; ראיון עם משה שמיר, 9.8.1989, מראיינת: צפרירה דין, שם.
- 76 מכתב הסברה אל ששה [ישראל גלילין], 17.2.1948, ארכיון צה"ל, 99-410/1954. תודתי לגורית כהן-לוינובסקי שהביאה לידיעתי מסמך זה.
- 77 שמיר [תחת הפסבדונים שמגר] הוא שהעניק לעיתון כותרת זו בשעה שעדיין נהוג היה לדבר בחלק ניכר מעיתונות התקופה על מאורעות ולא על מלחמה. לדבריו של שמיר, "את תת הכותרת: 'עיתון חיילי ישראל' הצעתי אני והייתי צריך לשכנע את חברי ומפקדי, כי האנשים שאליהם העיתון הזה הולך הם חיילים". העיכוב בהופעה הסדירה בדפוס של **במחנה** נבע מכך שאחיו של שמיר, אליק, נהרג ב-22.1.1948. ראיון עם משה שמיר, 9.8.1989, מראיינת: צפרירה דין, ארכיון יד טבנקין, 12-3/67/2.
- 78 מ' מחנאי, "עמוד – נוח!", **במחנה**, גיליון א, 18.2.1948.
- 79 משה נאור, "עורף במלחמה: המשמר האזרחי בתל-אביב, 1945-1938", **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 12 (תשס"ב), עמ' 326-328.
- 80 "ההפצצה בתל-אביב", **במחנה**, גיליון 44, 2.11.1940.
- 81 נתן [אלתרמן], "הגנה פסיבית", **במחנה**, גיליון 44, 2.11.1940. לדבריו של מרדכי נאור, בשנת 1940 מיעט אלתרמן להגיב בעיתון (בטורו "רגעים" שהתפרסם בהארץ) על אירועי הזמן. בהקשר של פיצוץ אניית הגירוש "פטריה" ב-25 בנובמבר, משער נאור כי שתיקת אלתרמן נבעה מקשריו ההדוקים עם ה"הגנה" בתל-אביב. מרדכי נאור, **הטור השמיני: מסע היסטורי בעקבות הטורים האקטואליים של נתן אלתרמן**, תל-אביב תשס"ו, עמ' 126.
- 82 **דבר**, 10.9.1940. דברי רוקח מצוטטים מתוך מברק מחאה על ההפצצה שהוא שיגר לנשיא ארצות הברית ולעם האמריקני, ושפורסמו מתחת לכותרת **בדבר** (וכך גם בהארץ מאותו יום). דברים ברוח זהה נכללו גם בכרוז אל תושבי תל-אביב שפרסם רוקח ב-9 בספטמבר ונדפס בעיתונות). מאמר המערכת שפורסם למחרת **בדבר** כבר נכתב ברוח האקטיביסטית: "האמנם נהיה אך קרבנות פאסיביים, וגבורת הישוב תהא נידונה אך לקבלת יסורים באהבה, מבלי כל חיפוש דרך מוצא לגבורה של הגנה אקטיבית?", מ"ד [מערכת **דבר**], "דבר היום", **דבר**, 11.9.1940. השו, שביט וביגר, **ההיסטוריה**, עמ' 56. המינוח "עיר פרוזת" היה שגור בלשון התקופה, כפי שמעידה למשל כותרת משנה **בדבר** עם פרוץ מלחמת העולם השנייה (הכותרת היא מה-1939): "הגרמנים מתקדמים [בפולין] בקושי ומרבים להפציץ ערים פרוזות".
- 83 נתן [אלתרמן], "הגנה פסיבית", **במחנה**, גיליון 44, 2.11.1940. הניקוד כמו במקור.
- משה סנה לפריס (יולייאוגוסט 1946), "זמנים, חוב' 76 (2001), עמ' 89-71.
- 67 סלוצקי, **סת"ה**, כרך ג, חלק שני, עמ' 1251, 1283; פסק דין, 7.4.1947, את"ה, 73.14. על פסק הדין היו חתומים ישראל גלילי ("פילון") ויוסף יעקובסון ("בן-אבי"), חברי המפקדה הארצית של ה"הגנה", שעמדו במשותף (כנציגי תנועת העבודה והחוגים האזרחיים) בראש מחלקת המינויים, המבצעים ועניינים כלליים במפקדה.
- 68 עדות זאב שפר (פיינשטיין), 29.10.1963, מראיין: יהודה סלוצקי, את"ה, 175.21; סלוצקי, **סת"ה**, כרך ג, חלק שלישי, עמ' 1786. אף אם **ספר תולדות ההגנה** בחר בהסתמך על הכרעת בית הדין הנוכרת לציין את עדות שפר רק בהערות שוליים ולא בגוף הטקסט, ראוי לזכור כי הערת השוליים נשענת על המקור המוסמך, המסוג והבקי ביותר שאפשר להעלות על הדעת בעניין זה, פרט לבן-גוריון עצמו.
- 69 יומן בן-גוריון, 3.4.1947, אב"ג.
- 70 למשבר עם שדה ראו אניטה שפירא, **מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח**, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 17. המדובר בהתנגדות בן-גוריון לכוונת גלילי שכינה כרמ"א למנות את שדה לתפקיד מפקד החי"ש בתל-אביב (לימים, חטיבת "גבעתי") בנובמבר 1947, שנומקה במאמר שכתב שדה ופורסם בעיתון **לאחדות העבודה** ב-15.10.1946. במאמר הוא טען שהלוחמים אינם חייבים לציית להוראות ההנהגה האזרחית לחדול מפעילות צבאית. בן-גוריון ראה בכך פגיעה בעיקרון המכונן של הכרה בסמכותו ובמרותו של הדרג המדיני על הדרג הצבאי ב"הגנה".
- 71 **במחנה**, גיליון 109, 28.7.1946. ההדגשה במקור. זיראב מונה בהמשך למפקד המחוז הראשון של תל-אביב במשטרת ישראל. גם גיליון 108 של **במחנה** שהופיע ב-22.7.1946 נחתם בהנחיה להשמידו לאחר קריאתו. ערב פרסומו של מאמרי הופיע מאמרו המעניין של ניר מן, "משבר הפיקוד במרחב תל-אביב ב'הגנה' בשנת 1944", **עלי זית וחרב**, כרך ט (2009), עמ' 273-239. מאמרו דן בין היתר בסוגיית הדחתו של זיראב. הפריטים הראשוניים הנכללים במאמרו עמדו בשעתו לנגד עיני כשחקרתי נושא זה.
- 72 "בימים אלה", **במחנה**, גיליון 109, 5.8.1946.
- 73 "צו ההתנגדות", **במחנה**, גיליון 115, 9.9.1946.
- 74 ראו, למשל, "פקודת ההתנגדות", **במחנה**, גיליון 117, 23.9.1946; "מאורעות השבוע ולקחם החמור", שם, גיליון 124, 25.11.1946; "הודעה לחברים", שם, גיליון 126, 8.12.1946; "אזהרה ל'פורשים'", שם; "על פרשת דרכים", שם, גיליון 128, 20.12.1946.
- 75 **במחנה**, גיליון 153, 29.12.1947; אפרים תלמי, "במחנה: עתונה של ההגנה בתל-אביב", בתוך: **ההגנה בתל-אביב**, עמ' 458; סלוצקי, **סת"ה**, כרך ג, חלק